

VILNIUS UNIVERSITY

INGA LIEPAITĖ

EXPRESSION OF IDEAS AND EXISTENCE OF THE LITHUANIAN
BIBLIOPHILIA IN THE SOVIET PERIOD

Summary of Doctoral Dissertation
Humanities, Communication and Information (06 H)

Vilnius, 2013

The dissertation was written at Vilnius University from 2008 to 2012

Scientific Supervisor:

Prof. Dr. Habil. Domas Kaunas (Vilnius University, Humanities, Communication and Information – 06 H)

The dissertation is to be defended at the Communication and Information Sciences Council of Vilnius University:

Chairperson – Prof. Dr. Aušra Navickienė (Vilnius University, Humanities, Communication and Information – 06 H).

Members:

Assoc. Prof. Dr. Alma Braziūnienė (Vilnius University, Humanities, Communication and Information – 06 H);

Prof. Dr. Habil. Domas Kaunas (Vilnius University, Humanities, Communication and Information – 06 H);

Prof. Dr. Habil. Arvydas Virgilijus Matulionis (Lithuanian Social Research Centre, Social Sciences, Sociology – 05 S);

Dr. Daiva Narbutienė (the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, Humanities, Communication and Information – 06 H).

Opponents:

Prof. Dr. Roma Bončkutė (Klaipėda University, Humanities, Philology – 04 H);

Prof. Dr. Arvydas Pacevičius (Vilnius University, Humanities, Communication and Information – 06 H).

The dissertation will be defended at the public meeting of the Communication and Information Sciences Council on 15 February 2013 at 10 o'clock in the Komfariumas auditorium of Vilnius University Faculty of Communication.

Address: Saulėtekio av. 9, I chamber, Vilnius, Lithuania.

The summary of the dissertation was sent on ____ of January 2013.

The dissertation is available for viewing at Vilnius University Library.

VILNIAUS UNIVERSITETAS

INGA LIEPAITĖ

LIETUVOS BIBLIOFILIJOS BŪTIES IR IDĖJŲ RAIŠKA SOVIETMEČIU

Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija (06 H)

Vilnius, 2013

Disertacija rengta 2008–2012 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Domas Kaunas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija – 06 H)

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Komunikacijos ir informacijos mokslų krypties taryboje:

Pirmininkas – prof. dr. Aušra Navickienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija – 06 H).

Nariai:

doc. dr. Alma Braziūnienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija – 06 H);

prof. habil. dr. Domas Kaunas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija – 06 H);

prof. habil. dr. Arvydas Virgilijus Matulionis (Lietuvos socialinių tyrimų centras, socialiniai mokslai, sociologija – 05 S);

dr. Daiva Narbutienė (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija – 06 H).

Oponentai:

prof. dr. Roma Bončkutė (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H);

prof. dr. Arvydas Pacevičius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija – 06 H).

Disertacija bus ginama viešame Komunikacijos ir informacijos mokslų krypties tarybos posėdyje 2013 m. vasario mėn. 15 d. 10 val. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Komfariumo auditorijoje.

Adresas: Saulėtekio al. 9, I rūmai, Vilnius, Lietuva.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2013 m. sausio mėn. ____ d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Summary

Theme relevance and problem of research. In recent years the cultural life and the cultural heritage of the Soviet Lithuania has increasingly become the object of study for researchers, especially the new generation of historians, though, as observed by the cultural historian R. Čepaitienė, researches of mentioned areas are not as abundant as analyses in political, economic and social fields. According to her, reluctance to take interest in this controversial period is determined by a number of reasons: the risk of subjectivity, the complexity of determining the relationship between the research object and common Soviet culture, dominance of the preconceived (negative) stereotypical Soviet assessments, lack of sources and the issue of their reliability and complexity of interpretation, etc. In addition, according to the historian A. Streikus, the older generation of the historical consciousness has a well-established belief that the period until the mid-fifties is the time of *incarnation of the Soviet evil*, while the post-Stalinist period is seen by them as *qualitatively different, more normal and not so alien*, and this often becomes a brake for the development of research on the late Soviet period. As the time-range increases, there appears a general pattern that in future the amount of researches will increase, even though, according to the historian and culturologist E. Aleksandravičius, swiftness of the Soviet cultural historiography depends on the rate of change in the mentality of the society, rather than on the time distance. Every effort, he said, to access everything, *what is behind the veil of supposed clarity <...> may accelerate the Soviet time becoming the real „past“*.

Until now book researchers have paid little attention to the Soviet Lithuanian cultural heritage, including bibliophilia. Existence of bibliophilia, informal communication of bibliophiles and activities organized by bibliophiles, as well as its expression of ideas in the Soviet Lithuania has not been a special object of their research until now, whereas, bibliophilia of Lithuania's first period of independence already has a significant package of publications in various aspects. The latter can be conditionally divided into two main groups: 1) bibliological researches and 2) memoir literature. In the researchers' horizon there usually was XXVII Book Lovers Society that had existed in Kaunas in the period from 1931 to 1940, as well as its former members and their

personal libraries. The directions of the researches were determined by the extant archival sources of the activities of the mentioned Society and its former members, their personal libraries or their parts, as well as their information measures.

After Lithuania had regained its independence and researchers became actively interested in the history, theory, methodology and organizational issues of bibliophilia in general, bibliophilia of the Soviet period usually remained aside. In other cases, the stereotype about *non-existence* of bibliophilia in the Soviet Lithuania established in the historical consciousness, or seeing merely negative sides of the phenomenon, deliberately engrained and moulded by the ideologists of that time, did not allow to consider bibliophilia of the Soviet Lithuania objectively, evaluate it and outline the potential methodological guidelines of access to its research.

Paradoxically, even the bibliophiles of the older generation, whose personal libraries originate namely from the Soviet period, today speak and evaluate the bibliophilic phenomenon of those times controversially. Some of them describe the Soviet period as the *prosperity* age of bibliophilia (V. Staniulis), others mark the first years of the independent Lithuania as the *sunset of bibliophilia and collecting* (Š. Šimkevičius), and one bibliophile from Panevėžys Bibliophiles Club wrote to the author of the dissertation: <...> *this topic [Bibliophilia in the Soviet Lithuania] is artificial and far from reality. I have never heard about any activity of bibliophiles in the Soviet period <...>. Valuable books were deficit, it was problematic to collect a decent library, and buying anything you find could be just a waste of money* (R. R. Žilevičius). The tension is further enhanced by rumours in talks and statements of the book researchers that in the Soviet era even the very concept of *bibliophilia* was forbidden. In this case, one can only agree with the historian V. Klumbys who states that it is often forgotten that in the Soviet period there was a connection between traditions, values and attitudes developed in the inter-war period and that now, bypassing the Soviet experience, they are being directly transferred to this day, thus denying a large stage of our own history and heritage, whatever it may be. Such decision is deemed to be an inexcusable error.

In view of the above stated points, the following *research problem* is formulated in the paper: is it possible to speak about the existence of traditional bibliophilia in the Soviet Lithuania, and, if so, what were forms of its expression and in what way its ideas developed in the changing background of cultural policy carried out by Soviet

ideologists. In order to objectively assess the present-day position of the Lithuanian bibliophilia and to reconstruct a full and comprehensive image of its development, firstly, it is necessary to investigate its features in different historical periods. The historical analysis of the Soviet Lithuania bibliophilia should help to understand better and to explain the state of bibliophilia that is being developed in conditions of the independent Lithuania, identifying its strengths and weaknesses and their causal relationships, as well as the motives that conditioned the solutions of the issues related to the theory and methodology of bibliophilia. In addition, the research could serve as a support for specifying and concretizing further guidelines and techniques of organized bibliophiles' activity, as well as for helping the researchers formulate the priority future tasks in the vastness of possible studies of the bibliophilic heritage. The relevance of the topic is also dictated by growing needs of today's science to reveal not only separate Soviet cultural discourse domains, but also the comprehensive image of the Lithuanian culture phenomenon of those times. The results of the study on bibliophilia, as one of the forms of cultural expression and activities, will certainly be integrated into the overall results of the studies on the history of the Soviet Lithuanian cultural heritage.

Historiography. There has been no leastways more profound research on the expression of the existence and ideas of the Lithuanian bibliophilia of the Soviet period. This topic was just scarcely viewed in separate sections of the object. In the study of common matters of history, theory, methodology and organization of the Lithuanian bibliophilia sometimes there is a short look towards bibliophilia of the Soviet period. In such cases, the view of researchers is mostly occupied with Vilnius Mažvydas and Plungė Daukantas book lovers clubs which are the only ones continuing their activities to this day and which have played a very important role in the history of the Lithuanian bibliophilia. In other cases one limits himself to a brief and usually negative description or evaluation of the general position of bibliophilia of the discussed period that usually fits in just a few sentences. In this way, there are two stages distinguished in the scarce historiography on the discussed topic: 1) up to 1990s, and 2) from 1990s.

Works of L. Vladimirovas and V. Žukas printed in the Soviet period provide knowledge on the concept of bibliophilic of that time, its origins and historical development, as well as social functions and the atmosphere in which it had functioned. Undoubtedly due to the influence of the Voluntary Book Society of the Lithuanian SSR

(LVBS) established in 1974, there was a fairly large article bearing the heading *Bibliofilija* (Eng. *Bibliophilia*) published in the second volume of the *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* (Eng. *Lithuanian Soviet Encyclopaedia*), 1977. This article provides definition of bibliophilia, reveals its origins and briefly highlights the key stages of its development in different countries, including Lithuania. The article also mentions the XXVII Book Lovers Society which had existed in Kaunas from 1931 to 1940 and which received a great deal of attention due to the influence of the rising academic interest. The publication of the article in the mentioned encyclopaedia is regarded as an important turning-point in the history of the Lithuanian bibliophilia, because it meant that it has already been recognized on the ideological level.

With regard to the gathered factography, the valuable work that did not lose its relevance to the present day, was carried out by the graduate V. Kasparaitytė, whose supervisor was the contemporary Associate Professor D. Kaunas, and who analysed the activity of Vilnius Mažvydas Book Lovers Club from the year 1977 to 1986. Today's collected available archival sources allow verifying some of the factographic data, as well as to significantly add and formulate new insights and generalizations. In the international scientific conference organized by the Lithuanian National Martynas Mažvydas Library and held on 14–15 December 1993 D. Kaunas, perhaps for the first time, publicly described the contemporary position of bibliophilia taking its first steps in the independent Lithuania. Then he, describing bibliophilia as a phenomenon *controversially assessed and ambiguously defined in terms of both the Lithuanian book science and culture*, stated that the reason of this was a negative atmosphere with regard to bibliophilia that had been formed by the former Soviet ideologists. He argued that, firstly, in order to protect bibliophilia and to prevent its exclusion from public life during the last decades of the Soviet period, it started to be consciously identified with an elementary liking and need of books, the concepts were confused, thus distorting its essence, and, secondly, on the ideological level, there were efforts to establish a simplified, primitive approach to bibliophilia as to collecting rare and valuable editions. These insights became the underlying starting point of the dissertation research in search of methodological access to bibliophilia-related solutions.

Episodic, but important assessments of the state of the Lithuanian bibliophilia during the Soviet period, and, at the same time, of the activities of Vilnius Mažvydas

Book Lovers Club are recorded in other works of the above mentioned author and in the monograph of A. Braziūnienė. The summarized article about the mentioned club published by D. Kaunas in the encyclopaedic dictionary *Knygotyra* (Eng. *Book Science*) in 1997 also provides information on its existence during the years of the Lithuanian Soviet occupation. A. Navickienė, who has dedicated an article to the activity of the same club and mainly to reveal the period from 1993 to 2001, paid some attention to highlighting its features during the Soviet period, however, in order to disclose this aspect she basically relied on the factographic data previously mentioned in the thesis. Some aspects of the Plungė Daukantas Book Lovers Club activities during the Soviet period have been revealed by G. Černeckis in his article.

Vilnius Mažvydas Book Lovers Club was disclosed from a new point of view treating it as one of structural elements of spontaneous society, and attributing it to the *legal non-systematic space* (A. Ramonaitė, J. Kavaliauskaitė, A. Jankauskas, J. Dementavičius). As stated in the conclusions of the authors of the study, there have been spontaneous society expressions found in the latter club, although this was quite unexpected. However, it should be noted that the activities of the club were highlighted in just one paragraph of the collective monograph. Moreover, the latter was written based, as will be shown below, on the publication that might not be objective (J. Stašaitis, A. Vaičiūnas B. Vaitkienė), thus there are serious doubts about the completeness, hence the reliability of the conducted study.

To sum up, it can be said that there has been little work on the chosen topic done so far, thus preventing the judgement on the contemporary situation of bibliophilia from the scientific position. The authors of works published in the period of the independent Lithuania, as have already been mentioned above, have more or less negative attitude towards the state of bibliophilia of the Soviet period. It can be stated that there is no comprehensive and systematic disclosure of the development of bibliophilia in the pre-organizational period and its organizational structure of the second half of the seventies of the twentieth century. There is only separate, fragmentary knowledge about the organized activity of the bibliophiles in the Soviet Lithuania, and some factographic data and their interpretations entrenched in the historiography are wrong or based solely on subjective testimonies of contemporaries, thus they must be verified and clarified. The role of the LVBS on the development of bibliophilia has not been assessed at all. On the

other hand, there were no opportunities to do so, because prior to the start of thesis research, the archives of both book lovers clubs that have been its focus and the Republican Board of the mentioned Society were at the disposal of private individuals, thus inaccessible for researchers. The latter archive has only recently been transferred to the Manuscript Department of Vilnius University Library (VUL MD) therefore it is likely that in future it will be in the focus of quite a number of cultural historians. It should also be noted that until now there have not been any attempts to penetrate through the deeper layers of the bibliophilic phenomenon, i.e. its informal environment. The disclosure of these peculiarities allowed reaching important insights and conclusions in the thesis.

The works and insights of some modern Russian theoreticians and practitioners of bibliophilia on the matters of the development of bibliophilia in the Soviet period have also been important to the thesis and have partially allowed determining its structure. Their studies, although not directly related to bibliophilia of the Soviet Lithuania, reveal the existence of some general trends and characteristics, and allow to explain certain processes that accompanied the phenomena as well as to compare them. Besides the works of I. Grigorjev, O. Lasunskij, A. Markushevich and others, firstly it is worth mentioning the researches-projects of V. Petrickij dedicated to the history of the homeland bibliophilia (Rus. *отечественное библиофильство*) which also includes the Soviet period. The author of these works, stating that writing the history of the homeland bibliophilia is a difficult future task, raised a question – which concept was best suited for the implementation of such task. He came to the conclusion that, given the particular historical period, the following two approaches ought to be combined: 1) the concept of P. Berkov that has been realized in his monograph *История советского библиофильства 1917–1967* (1971, 1983) (Eng. *History of the Soviet Bibliophilia in 1917–1967*), which is based on the provision that the research object of the history of bibliophilia is the antique books trade, activity of the bibliophiles' clubs, bibliophilic literature and so on; 2) the concept of M. Kufajev, provided in the books of B. B. Kunin *Библиофилы пушкинской поры* (1979) (Eng. *Pushkin Time Bibliophiles*) and *Библиофилы и библиоманы* (1984) (Eng. *Bibliophiles and Bibliomaniacs*), which was based on the approach that a bibliophilic historian should primarily be concerned with the interpretations of the formation and development of bibliophilic collections and their

destinies. Given the peculiarities of bibliophilia of the Soviet Lithuania, the moderate expertise in research and the opportunities offered by the gathered sources, both of those concepts are combined in this work. The methodological access to bibliophilia was worked out with the help of, apart from the above mentioned D. Kaunas insights provided in 1993, the considerations of M. Rac who proposed to make a distinction between the *Soviet bibliophilia* (Rus. *советское библиофильство*) and *bibliophilia of the Soviet period* (Rus. *библиофильство советского времени*). According to the author's sound observation, the *Soviet bibliophilia* had also its own natural, rather than ideologically imposed specificity, but this was the specificity of *bibliophilia*, which had preserved its own authenticity over thousands of years, somehow adapting to different political regimes.

The structure of the dissertation research in the wider context was determined with the help of the theoretical works of V. Klumbys on behavioural models of the Lithuanian cultural elite during the Soviet period.

The aim and objectives of research. Given the discussed situation of the historiography, the following *aim of research* is formulated in the paper: to reveal the expression of the existence and ideas of the Lithuanian bibliophilia in the interaction of opportunities and peculiarities, and contradictions and constraints during the Soviet period. For the purpose of reaching the aim the following key *objectives* are raised:

1. To examine the assumptions of the cultural policy of the Soviet rule carried out in Lithuania for the existence of bibliophilia and the consequences to its base (the manuscript and printed heritage resources).

2. To define the bibliophilic concept formulated by the cultural elite during the first period of the Lithuanian independence.

3. To reveal the process of *transformation* of the elite bibliophilia into the mass bibliophilia and the results at the official level.

4. To analyse the development of the Lithuanian bibliophilia during the Soviet period from an organizational point of view, distinguishing pre-organizational and organizational periods.

5. Based on the examined sources to form a representative model of the Soviet resident's personal / family / home library from the regime ideology point of view and with regard to its structure, gathering, management and public interest aspects, and to

compare it with the libraries of bibliophiles, revealing the existed essential conformities and contradictions between them.

The object of research, concepts and terms used in the paper The *object* of the dissertation research: the Lithuanian bibliophilia of the forties-eighties as a subculture phenomenon. The periodization starting point of the research is the closure of the XXVII Book Lovers Society in 1940. June 15th of that year marks the start of the Lithuania's occupation by the Soviet forces that at the same time interrupted the work in the fields of culture, education, politics, economics and other that was being single-mindedly developed by the Lithuanian society of the years of independence. This was followed by a qualitatively new stage in the development of bibliophilia. In order to reveal the main events of each period of Lithuania's occupation related to the cultural life, and changes in cultural politics carried out by the ideologists, directly relating them with the position of bibliophilia and its base (manuscript and printed heritage resources), organizational aspects of bibliophilia and issues of bibliophilia, and the dynamics of the prepared printing, for the purpose of identification of the turning points the periodization of the event that took place in the Baltic countries and the change in the Soviet leadership (J. Stalin, N. Khrushchev, L. Brezhnev and M. Gorbachev) is applied in this work (R. Misiūnas, R. Taagepera). The following periods of the occupied Lithuania are distinguished: 1) 1940–1941 Soviet occupation; 2) 1941–1944 Nazi occupation; 3) the Stalinist regime (1944–1955); 4) the revival of the national culture denoted as the period of *thaw* (1955–1968); 5) *stagnation* (1968–1987) and 6) national liberation identified as the *revival* (from 1987). The end of the research is marked by the formation of the Movement (Lith. Sajūdis), when the entire cultural life was changed, and thus the bibliophilic environment and conditions for its functioning, but this would require a different approach and evaluations.

The position of the author of the paper on the matter of the traditionally perceived concept of bibliophilia is important, because the results of the research acquire a certain colour when investigating the assessed object within the framework of the period of its existence, and another colour according to a contemporary context. The synthesis of the results received can be objective and comprehensive only if viewed from different angles. The provision of the relation of bibliophilia only to collection of rare, valuable and old editions, thus narrowing and simplifying its essence and giving prominence only

to the material side of the publication, is not to be supported. The author believes that the most accurate denotation of *bibliophilia* as one of the forms of cultural expressions and activities is the purposefully and creatively developed personal library, characterized by a clearly defined object of collection, and the owner's inner impulse to get to know its contents, concentrating knowledge about both internal and external world of an individual publication or historically developed, indivisible set of editions that have scientific and / or art value. Only a member of such creative and at the same time research-related activity contributes to the enhancement of the book culture and is called a *bibliophile* (D. Kaunas).

In Soviet Lithuania a dual approach towards bibliophilia was being engrained. The followers of the positive attitude (with regard to the Soviet ideology) usually associated bibliophilia with the elementary book-related hobby / fancy, book collecting and book love. The followers of the negative attitude declared bibliophilia as a mere collecting of rare and valuable books, often identified with bibliomania, which, in turn, was identified with the elite bibliophilia. Therefore, in order to define the distinction of the concepts of bibliophilia, in addition to the traditionally perceived concept of bibliophilia the concept of *mass bibliophilia* that defines bibliophilia of the followers of the first approach will be used in the thesis. The concepts of *socialist*, *Soviet* and *real bibliophilia* are used as synonyms of the mass bibliophilia.

Bibliophilia is considered to be the high or at least higher cultural phenomenon and one of the forms of its activity. In the investigated period the Lithuanian national culture had to become an integral part of the overall Soviet culture favourable to the formation of the so-called folk or masses. Thus, any culture area was being sovietised and was supposed to answer the needs of the masses rather than the individual ones. The Soviet system constraints applied to the society and culture led to the formation of social and cultural groups, mostly among intellectuals and young people, whose existence was based on, for example, the illegal and later, on the liberalisation of the Soviet system, legal activities of various hobby groups, coteries, and clubs and other gatherings. This allows speaking about their exclusion from the prevailing majority, i. e. from the mass culture. The culture of any distinctive social group that both in form and in content, differs from the prevailing culture, or, if it opposes the latter and demonstrates independence (counterculture), can be identified by the term *subculture* (A.

Andrijauskas). In addition, this term may also be used when defining a special single cultural organization form of people that is characterized by its own norms, values, life style, etc. and that is striving for autonomy in the mainstream cultural system. The origin of subcultures is related namely to the resistance ideas that originate in specific social and cultural contexts (E. Ramanauskaitė). The focus of this paper is precisely on *bibliophilia as a subculture*. In the involved period this term conveys the essence and expression of the traditional bibliophilia, contradicting to and not conforming to the *mass, socialist, Soviet* and *real bibliophilia* formed by ideologists and adjusted to Soviet standards, and being as one of the components of mass culture, its content and forms.

Methodological solutions. Social constructivism was selected as the starting position of the dissertation world-view and the methodological basis. The key proposition of this theory is as follows: *reality is socially constructed* (P. Berger, T. Luckmann). This means that all social phenomena are products of human activity created historically, i. e. *constructs*, the shift of which is conditioned by specific human actions. This means that every social phenomenon is formed due to acting of subjective opinions and factors, and its objectiveness, as of a definitively formed derivative, is the human created and constructed objectiveness. The social phenomena can not be adequately understood, analysed and evaluated without linking it to a specific social and historical contexts in which it had been formed. None of the social phenomena can be created at an instant. Each of them has its own history and the creation of this history is fully disclosed in the context of historical processes that had created it. As pointed out by G. Mažeikis, an extreme form of social constructivism was being implemented in the post-war Lithuania, *the total, even utopian social engineering* (formation and cultivation of attitudes, behaviour and values). The new world-view faced incomprehension and distrust in it, therefore the implementation process was accompanied by terror and extermination, which *desubjectivised persons, eliminated some of their discursive dependencies of their local knowledge, customs, attitudes; violated their membrane of symbolic understanding, plunged the people into traumatic, hidden and suppressed fear state; encouraged people to uncritically accept and even foster terrorist affirmations and demands, new forms of identity and stories that ground them* (G. Mažeikis). In view of the above stated ideas the position assumed in the dissertation is that bibliophilia in Soviet time as a social and cultural phenomenon was an objective reality constructed

pursuant to the subjective beliefs and opinions of people who formed its concept and were conditioned by the historical, political, cultural and social context.

Recognizing the context as the main idea of the qualitative research (R. Tidikis), and the environment in which the researched object exists, for the purpose of historically interpreting the development of bibliophilia in the Soviet period, the form of contextualistic interpretation using formal arguments is invoked (H. White). The essence of the clarification strategy is the following: the events, actors and factors can be explained by disclosing their specific relationships with other events, actors and factors that existed in the historical space that surrounded them. These relationships are determined by carrying out the so-called historical reconstruction, when the research object, as a product of its context, is interpreted within the period of its existence. The research object can be associated with a number of contextual elements that G. Kabelka relatively proposes to classify into: the theoretical (historical period theories, problem situation) and the non-theoretical (social, political, cultural, religious and other factors). A contextualist, according to K. R. Popper, chooses the research object, identifies the *threads* linking the illustrated event with various context places, and, having identified these *threads*, they are followed outwards into the natural and social space surrounding the occurred events, as well as back and forward in time in order to determine the *origin* of the event and its *impact* and *influence* on subsequent events (H. White). Thus, there is an internal and external history. According to the stated affirmations, in the contextualistic interpretation, when determining the links between the theoretical elements, an internal history of the research object is being formed; when the interpretation of the theoretical elements also includes their relationships with the mentioned non-theoretical factors, then an external history is being formed, representing the influence of the historical context. The latter is like an additional element of the inner history interpretation, an auxiliary mean for reconstruction of the entire context.

Additional instruments for historical interpretation are the elements of the rational reconstruction methodology (G. Kabelka). The rational reconstruction explains its object on the basis of the modern context. The main element of the rational reconstruction methodology is the *restructuring* of the research object, i. e. introduction in the form of modern conceptual instruments. The *rational reconstruction method* was applied in the

paper at the level of bibliophilic concept and change of its interpretation in different historical periods, assessing it in terms of its conceptual progress.

Given the aim, objectives and object raised in the dissertation on the grounds of the research the qualitative methods of research were chosen. For the purposes of data collection one of the key *methods of analysis of published and unpublished documents* attributed to non-standardized qualitative researches was used, through which the results were received in the form of an analysed text. The analysis of the results is used to get a solid and comprehensive image. The logic of the analysis is based on the inductive way of thinking, going from single facts and knowledge to the summarized conclusions. The *method of analysis* was applied in order to know the individual complex elements of bibliophilia, as one of the forms of cultural expression and activity, and their interrelationships; whereas for the purpose of their generalization and linking into a single whole, as a social and cultural phenomenon, a *synthesis method* was used. The *periodization method* was used to distinguish the formation of the traditions of the Lithuanian bibliophilia and stages of its further development. In order to reveal and compare the essential peculiarities and changes of different periods of the development of the Lithuanian bibliophilia in the Soviet period the *comparative historical method* was applied. Spoken testimonies were recorded by the author using the *survey method*, implemented by means of an interview.

Sources of research. The base of the research sources was determined by the unique topic of the dissertation, its aim and the state of historiography. In this respect, they can be grouped into the following sources: 1) of the first Lithuanian independence and the Soviet period bibliophilia, and 2) of the history of peculiarities of cultural life in the Soviet Lithuania and the activity of Soviet authorities who controlled cultural life in the Soviet Lithuania.

According to the methodology of the bibliological study of sources, the sources used in the research are classified into *written* and *non-written*. For the aim of this thesis the first group of sources is considered most important. Preference is given to *archival sources* forming the framework and the richest part of the research base. They are considered to be the material on activities of the following organizations: 1) sources of the XVII Book Lovers Society (F59) stored at the Manuscript Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, 2) sources of the

Republican Board of the LVBS (F306) stored at VUL MD, 3) sources of Vilnius Mažvydas Book Lovers Club and 4) Plungė Daukantas Book Lovers Club stored in private archives. Among the latter the most important are the chronicles material, in particular the minutes of both book lovers clubs meetings, work plans and reports, irregularly complete inscriptions of one or another club member or extant notes on separate sheets, lists of participants of meetings, texts of some of the reports read at the meetings copied by the operative printing means of speakers themselves, etc. The following people allowed using the valuable archival sources of the discussed or another nature: V. Andriulis, V. Brazaitienė, A. R. Čaplinskas, G. Černeckis, M. Gamzajėvas, D. Kaunas, Č. Vaupšas and V. Žukas, who transferred documents of the activities of Vilnius Mažvydas Book Lovers Club during his rule to VUL MD (F141). Some material of the same club under the rule of Č. Kudaba is also stored there (F216).

Additional information about the organized activity of bibliophiles in the Lithuania's first period of independence is provided by the archival sources of M. Urbšienė-Mašiotaitė (F14), V. Steponaitis (F25) and V. Ž. Burkevičius (F40) collections stored in the Rare Books and Manuscript Department of the Lithuanian National Martynas Mažvydas Library (LNMML RBMD), as well as sources stored at VUL MD P. Jakštas (F235) collection.

The collected large group of archival sources enabled to compare the data recorded therein not only among themselves, but also with the published sources, and to critically evaluate their credibility, thus creating favourable conditions for a detailed reconstruction of the development of the organizational activities of bibliophiles, peculiarities of these activities and the organizational structure. It should be noted that this paper is based on the numbers recorded in the documents of the Republican Board of the LVBS; however, considering the practice of misreporting specific to the Soviet period, these documents must be interpreted critically, therefore such data should be slightly decreased.

Assessing the importance of the sources used in the research and taking into account the opportunities they offer, in the second place of their classification *letters* on the purchase and exchange of books, stamps, postcards and other collection objects between local Lithuanians and Lithuanians abroad written in the first decades of the post-Stalin period by the bibliophiles and collectors generations have to be distinguished.

In this respect richness of content of letters located in the VUL MD may be mentioned: collections of J. Reitelaitis (F102), A. Gerutis (F155), Z. Ivinskis (F198), J. Gimbutas (F238), J. Lingis (F247) and O. Šimaitė (F286). This group of sources was invoked as one of the key instruments for uncovering the peculiarities of the informal bibliophilic environment of the discussed period and the relationships between the book lovers and collectors. The content of such letters is often purely business-related, providing testimonies about the contemporary exchange of books and other artefacts between local Lithuanians and Lithuanians abroad, and also revealing different means of bypass of the applied prohibitions and restrictions. Sometimes the contents of these letters require special interpretation and additional knowledge, often one or another issue may be guessed only instinctively. They sometimes contain, as a response to the rules of the game that prevailed in that era, concepts coding the true meaning of the words, such as *yard kids*... meant a certain group of collectors, in particular case philatelists, or the concept *dried ceps*... used in the collectors' environment probably could mean one of the possible artefacts, etc.

An important part of the research base consisted of *periodical sources* material. Articles of chronicle type, such as those written by V. Girininkienė, Č. Kudaba, R. Šalūga, Č. Vaupšas, V. Žukas, and others, as well as messages published in cultural and public periodicals of scientific popularizing (*Bibliotekų darbas, Kibirkštis, Kultūros barai, Literatūra ir menas, Naujos knygos, Nemunas*, etc.), capture the characteristics of the activities of Vilnius Mažvydas and Plungė Daukantas book lovers clubs of those times and provide factographic data. In addition, the discussed group of sources allowed revealing the attitude towards bibliophilia that the Soviet ideologists were trying to engrain at the official level, and to form a representative model of a personal / family / home library, while at the same time it became a tool for the exposure of the Soviet society perception of these issues.

The already discussed sources can be supplemented by the *memoirs* of the contemporaries of the researched era, i. e. bibliophiles, collectors, representatives of one or other book lovers clubs and the LVBS, written by the authors themselves (unpublished and published) or by recording their speeches for the author of the thesis by the means of audio recording equipment, i. e. digital audio recordings, stored in personal archive. The latter would conclude an audio documents group and are attributable to the

non-written sources. As such firstly the conversations of the author with A. R. Čaplinskas (2011), G. Černeckis (2010), I. Ledas (2011) and Č. Vaupšas (2011) are considered. The latter group of sources may be supplemented by I. Ledas' and A. Vaičiūnas' speeches commemorating the 35th (2005) and the 40th (2010) anniversaries since the foundation of the Martynas Mažvydas Bibliophiles Club and the approach of M. Karčiauskas who visited this club in the year 2011 and his memories of the LVBS activity in the first years of its existence recorded by the means of audio equipment. The audio recordings *provide testimonies*, thus, through a survey method, *help to shape the spoken history of human life and the environment* (D. Kaunas). This is why these recordings are also called *spoken testimonies*. As pointed out by the historian E. Gudavičius, during the conversation or writing the text the recorded memories are an *individuating view*, therefore, they may convey *not the genuine human reaction to one or another event, but the interpretation of the perception of this event and of the response to it* from the perspective of this day. Considering this, the above-mentioned testimonies supplemented or corrected the sources of the main research base only at a small extent. In some cases, such as, the Vilnius Book Lovers Club that was informally open in 1970–1975 and did not leave any primary sources, the spoken testimonies provided unique facts that did not reflect in any other sources, thus, enabling the formulation of hypothetical affirmations and verification of their reliability according to the logic of the event process.

A great deal of valuable unpublished memoirs used in the dissertation research was found in the collections of Z. Toliušis (respectively – F66 and F87) and J. Gelaževičius (F106) stored in the LNMML RBMD and VUL MD. Furthermore, the information recorded in the memoirs of these people are related not only to their own, but also to the other person's personal libraries and collections, as well as to their destinies. The published memoirs of the first mentioned author were referred to as well. These can be supplemented by the memoirs published by the owners of other personal libraries or collections, such as A. Miškinis, V. Petniūnas, G. Trumpis and others. The latter, through other sources, also allowed revealing the conformities and contradictions that existed between the personal / family / home libraries as they were perceived by the Soviet ideology and the libraries of the bibliophiles.

In the more important group of the published memoirs, besides the works of V. Žukas, dedicated to the commemoration of one or another artist's visit to the Vilnius Mažvydas Book Lovers Club, and the review article published in 1995 based on the memories of V. Girininkienė and dedicated to the 25th anniversary of the Martynas Mažvydas Bibliophiles Club, first to be mentioned is the publication named *Mažvydo klubas: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakais* (Eng. *Mažvydas Club: Following the Track of Mažvydas Book Lovers Club*) was prepared by J. Stašaitis, A. Vaičiūnas and B. Vaitkienė in the year 2010, where the writings of I. Dagys and B. Vaitkienė are distinguished by their particularity, informativeness and direct links to the activity of book lovers clubs. The highest value of the publication is demonstrated in the published sources. On the other hand, there is no justification for the criteria of their selection and arrangement sequence. In addition, the explanatory texts of the illustrations contain some inaccuracies. The essential drawback of the discussed publication is lack of the authors' objectivity, because most of them were people who perceived the club as a spawn for rich leisure and cultural self-education. As a result, the activity revealed in the publication is one-sided, at the same time giving prominence to the role of R. Šalūga and Č. Kudaba, whereas unfairly bypassing the role of V. Žukas. A. Vaičiūnas, in his prepared review of the mentioned publication, briefly reviewed the development of the activity of the club since its establishment in 1970 to this day, but basically he repeated the factographic data that had already been entrenched in the historiography. The former member of Vilnius Book Lovers Club A. Terleckas, in his publication *Rezistentų prisiminimai* (Eng. *Resister's Memories*), noting that the club was established *from the bottom* and functioned in contradiction with the Soviet-orchestrated state policy, dedicated a separate chapter to this club. This indicates that the club, as a *nationalist nest*, was closely watched by the Soviet government, and the author of the memoirs himself, looking from the position of these days, regarded it as one of the opportunities of cultural activities for *book smugglers* to seek, *at least some resistance to Sovietisation and denationalisation* of those times. Although fragmentary, but nonetheless important, data on Vilnius Mažvydas Book Lovers Club history and the state of the Lithuanian bibliophilia during the Soviet period are found in G. Zemlickas interview with D. Kaunas. The same G. Zemlickas' interview with G. Černeckis and Č. Vaupšas expands the research boundaries of the history of Plungė Daukantas Book Lovers Club.

The more important sources of revealing the cultural life in Soviet Lithuania used in the thesis can be grouped into: 1) the *archival sources* of the Soviet authorities that declared the guidelines of the cultural policies and controlled the cultural life, and 2) *diaries* or notes of a similar kind of participants or observers of cultural events of the investigated period. The more important ones from these sources are, for example, publications by M. Martinaitis and R. Ozolas. They quite objectively and accurately convey the changing atmosphere of the cultural life of those times, and capture the most important turning points.

In the group of the archival sources, the documents found in the holdings of the Lithuanian SSR State Security Committee (KGB) (F. K-1, K-15, K-30 and K-41) stored in the Lithuanian Special Archive (LSA) are to be distinguished first. These are: the sources of the internal functioning of the KGB divisions, cases of criminal and operational records, agency-operational and inquisition and others. They reveal the informal side of the cultural life, capture the origins of the establishment of various illegal hobby groups, coteries, clubs and other gatherings, and reflect the increase in their numbers, and at the same time allow to evaluate the activity of bibliophiles in this context as well, to reveal some of their informal relations and applied penalties for books held at home and deemed as *counter-revolutionary*. Especially important for Vilnius Mažvydas Book Lovers Club history are considered to be the following documents stored in the *LSSR KGB centre divisions (loose cases)* collection: list of club members in 1982 found in the documentation of the 5th KGB agency, and the work plans from the second half of the year 1986 and the first half of the year 1987 confirming that this was not out of the way of the Soviet security. The textbook *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja* (Eng. *The Malicious Activity of the Lithuanian Nationalists and the Struggle With It*) prepared by KGB Maj. Gen. G. K. Vaigauskas, showing the position of this institution in respect of illegal activity in the society and the methods and techniques for fighting such activities, equals to the importance of the discussed nature of sources.

The sources relevant for the research were found in the Lithuanian Communist Party (LCP) Central Committee collection (F. 1771) stored at the LSA. However, it should be noted that the archival legacy of the Propaganda and Agitation Department and the Culture Department is poor. For this reason, some of the statements grounded only by the spoken testimonies found in the historiography of Vilnius Mažvydas and

Plungė Daukantas book lovers clubs could not be confirmed or denied. The paper also refers to several documents located in the Lithuanian SSR Ministry of Culture collection (F. 342) stored at the Lithuanian Literature and Art Archive that controlled the work of cultural institutions, including clubs. The book lovers clubs, in their activity, also referred to some resolutions and orders adopted by the Ministry and addressed to the mentioned institutions. There were documents found in the collection of the Supreme Directorate for Protection of State Secrets in Press under the Lithuanian SSR Council of Ministers (F. R-522) stored at the Lithuanian Central State Archive. These documents not only contain statistic data on the books, stamps, etc. that people tried to illegally send by post, but also reveal the ways of how the society tried to circumvent various restrictions of this kind. There were individual documents found that are stored in the mentioned archives of other institutions and were more relevant for the investigation of the outcomes of the cultural policy carried out in the first decades of the Soviet occupation for the printed cultural heritage, including the destinies of personal libraries. The general cultural policy of the Soviet authority is reflected in the collection of documents published by J. R. Bagušauskas and A. Streikus, where sources relevant for the research were also found.

The base of the gathered sources constitutes a sufficient basis for the factographic research. It allows to significantly amplify and clarify the facts entrenched in the historiography of the Lithuanian bibliophilia history and to interpret them in a new way, summarize and formulate broader conclusions. The base of the research allows revealing the expression of the existence and ideas of the Lithuanian bibliophilia during the Soviet period from a scientific position and to evaluate the then prevailing conditions of bibliophilia.

Novelty of the research. The novelty of the research is based on the attempt to assess the Lithuanian bibliophilia for the first time from a scientific point of view, by directly relating it to the cultural context and the variable factors, development and state of the cultural policy carried out by the regime in the conditions that prevailed in the Soviet period, as well as to outline potential methodological guidelines of access to its research. The object of the research is perceived in two ways: 1) striving to find out what was the approach of the Soviet ideologists towards bibliophilia which they tried to engrain at the official level through the press, LVBS and book lovers clubs activities,

and what was the result of that; and 2) to reveal the contemporary natural expression of bibliophilia through the informal environment of the research object, organizational work of specific book lovers clubs, as well as private libraries individually gathered and kept in the private space. Such view allowed providing a comprehensive assessment of the research phenomenon. The novelty of the research is also determined by the base of the abundant primary archival sources that previously non-existed in the scientific circulation. This base allowed to correct and substantially supplement the available factography, and at the same time to formulate broader insights, interpretations and generalizations.

Defended statements.

1. The cultural policy carried out in Lithuania by the Soviet rule was unfavourable to the existence of traditional bibliophilia due to the reason that it was pervaded with negative attitude and erroneous interpretation of its concept, and due to incurred losses of its base, manuscript and printed heritage resources, and limited access to them. On the other hand, the latter factors at the same time could have impelled the ones who then understood the value of the mentioned heritage to actively take actions for its rescue, search and protection, which in turn could have led to vitality of the bibliophilic traditions throughout the whole occupation period.

2. Bibliophilia, having become an integral part of the cultural medium that was being created by the Soviet regime for the purpose of formation of the so-called folk or masses, was being redeveloped and adapted to the standards of the Soviet existence, which led to the fact that at the formal level the elite bibliophilia formed by the cultural elite of the pre-Soviet period *turned* into the mass bibliophilia.

3. Despite the unfavourable conditions, the bibliophilic traditions have remained viable since the first years of the Soviet occupation. This is evidenced by the efforts of bibliophiles to legalize their activity, and in the event of failure to do so, they existed non-formally. The informal relations that were being affiliated between bibliophiles and collectors conditioned by the search of books, stamps, postcards and other collections' artefacts and the need to exchange encouraged them to huddle together.

4. The LVBS established in the mid-seventies created favourable conditions for an organized club activity of bibliophiles to occur and develop. The activities of the book lovers clubs combined both traditional bibliophilia and mass bibliophilia ideas. The

efficiency of their activity was also directly dependent on the internal and external factors.

5. The Soviet rule, having invoked the LVBS, sought also to control the most intimate part of private space of book lovers – personal libraries, to make them more open to the needs of the population mass; however, these efforts were unsuccessful due to the opposition of the intellectual society.

6. There were both conformities and contradictions between bibliophiles' personal libraries and representative model of the Soviet resident's personal / family / home library in terms of the regime ideology. They were determined by the inner attitudes of the creators of personal libraries and the factors of cultural policy carried out in Lithuania by the Soviet regime.

Structure and content of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three parts, conclusions, list of used sources and references and list of abbreviations. The text contains two tables and one scheme.

The first part of the dissertation called the *Transformation of Bibliophilia Determined by the Conditions of the Soviet Cultural Life and Political Factors* consists of three sections, the first of which reveals the assumptions of the cultural policy carried out in Lithuania by the Soviet rule for the existence of bibliophilia and the effects on its base, the manuscript and printed heritage resources. These resources, thus, personal libraries of different actors of the ideologies as well, have suffered the greatest deal of damage in the period from 1940 to 1941 during the Soviet occupation and from 1941 to 1944 during the Nazi occupation, as well as during Stalinist regime in the following circumstances: 1) by removing them from circulation (both public and scientific libraries, bookstores and warehouses of the publishing houses), i. e. confining them in premises inaccessible to the users, destroying them (for example, by burning) or transferring them from Lithuania to other Soviet republics by force; 2) by nationalizing the private and public property of the Lithuanian population; 3) by pillaging and otherwise destroying the unprotected property of the detained, arrested, convicted, deported Lithuanian people and of the Lithuanian people who migrated to the West; 4) by exporting Lithuanian cultural values by legal and illegal ways during the German (1941) and Polish (1944–1947 and 1955–1959) repatriation periods. During the discussed periods in Lithuania, as in other countries of the socialist bloc, the conditions

for the expression of bibliophilia were extremely poor, and the opportunities were limited. It was treated as an *anachronism*, not just as some kind of useless, but even a particularly dangerous phenomenon for the new political system during the *construction* period (J. Dunin), and the word *bibliophile* assumed an almost abusive shade of meaning, and meant a *social relic of the past, a bourgeois one* (V. Petrickij). Only since the mid-fifties, when the Soviet system started to become more liberal, did the more favourable conditions for the existence of bibliophilia open. In the countries of the socialist bloc the bibliophiles and book lovers clubs started to appear. Although there had already been discussions about the need for gathering of book lovers in Lithuania, however, the conditions for an organized activity of bibliophiles emerged only in the second half of the eighth decade. Until then, the assumptions for the Lithuanian bibliophilia to thrive were only in the private and informal spaces.

The second section of the first part called the *Viability of Bibliophilia Formed by the Lithuanian Cultural Elite in the pre-Soviet Period* consists of three subsections. The first subsection, based on the contemporary conceptual scheme of the bibliology, shows that bibliophilia, as linking functions of book collection, storage and use, along with bibliography and librarianship was conceived as parts of bibliology. The second subsection presents an analysis that led to the conclusion that the model of activity of the XXVII Book Lovers Society that functioned in Kaunas from 1931 to 1940, as a social and cultural organization, was designed, firstly, with regard to the cultural state of the Lithuanian book, secondly, adapting the experience of the Western, particularly the French, bibliophilic traditions. The third subsection is dedicated for the discussion of the concept of J. Tumas-Vaižgantas *dual bibliophilia*. It was not incomposite, but rather two-way. One of its directions was focused on the followers of the ethnic culture, and the other on followers of the elite culture. The first were impressed by the book, as an element of one of the cultural values which is transmitted from one generation to the next one, by its content and its practical scientific and cultural benefits, and the second admired the appearance and uniqueness of the book.

The third section of the first part named the *Transformation of the Elite Bibliophilia into the Mass Bibliophilia as a Result of Integration into the Soviet Culture* discloses the process and the results of this *transformation*. It deals with the approach towards bibliophilia that was being formed by theoreticians of the Soviet Russia bibliophilia and

in the then existing Lithuanian press. Bibliophilia, formed in Lithuania in the interwar period based on the traditions of the French bibliophilia, under the conditions of the Soviet cultural policy, at the official level was *transformed* according to the canons acceptable for the ideology. After the previous bibliophilia had been named as the passionate collecting of rare and valuable books and had been one of the elite entertainment components, the *new* bibliophilia, as one of the elements of the *folk culture*, was treated as the book hobby and purchase massively widespread in the *Soviet people*, followed by the process of gathering millions of personal libraries. Such interpretation of bibliophilia declared the *transformation* of the elite bibliophilia into the mass bibliophilia as a formation of a quantitatively and qualitatively changed phenomenon.

The second part of the thesis, which consists of two sections, is intended for the *Bibliophilic Ideological Attitudes and Organizational Structure*. In this part the development of the Lithuanian bibliophilia during the Soviet period is analysed from an organizational point of view, distinguishing pre-organizational and organizational periods. The first section named the *Informal Space of Bibliophilia as an Alternative to the Organized Bibliophiles' Activities: From the Fifth Decade of the Twentieth Century to the Year 1974* is intended to reveal the features of bibliophilia in the pre-organizational period. The first subsection of this section shows the need for an organized activity of the former members of the XXVII Book Lovers Society and of the representatives of the new generation of bibliophiles and collectors formed in the first decades of the post-Stalinist period. The second subsection presents the analysis that led to the conclusion that even before R. Šalūga, in 1959, brought the idea of the establishment of a book lover society, and subsequently having failed to implement it, some of the future members of the club were known and interacted informally. In addition, the relationships related to the interests of bibliophilia, and often also to philatelic and deltiologic interests, were developed both locally and with the Lithuanians abroad. The need to enrich personal libraries not only by the specialty literature, but also, for example, purposefully collectable publications of art, or collections of postcards, stamps and ex-libris, can be interpreted as a stimulus for formation of informal relations, their development, and, eventually, for the gathering of people with similar interests into one core of shared activities. For revealing of features of such informal gathering

activities in the period from 1970 to 1975 the third subsection of the discussed part is intended. The pre-organizational period was significant for the history of the Lithuanian bibliophilia in two respects. Firstly, the ideas and efforts of bibliophiles with respect to an organized activity testify about the continuity and vitality of the bibliophilic thought, more expression opportunities in private and informal spaces. Secondly, Vilnius Book Lovers Club that functioned informally allows arguing that bibliophilia did not fall behind other cultural phenomena of that time and that it constituted a part of the general tendency in Lithuania to establish a variety of discussion and study clubs.

The second section is dedicated to the *Relationship and Spread of Ideas of Bibliophilia and Mass Bibliophilia at an Organisational Level*. The first subsection of this section reveals the role of the LVBS established in 1974 in the history of the Lithuanian bibliophilia. This activity was primarily focused on the broader layers of the population and had to be consistent with the purpose of the mass culture formed by the Soviet ideologists and the principles of its dissemination. The Society, according to the attitude, which was being engrained by its founders during the period of its existence, towards it as the biggest bibliophilic organization of those times, developing the appropriate forms of activity, could only embody the direction of mass bibliophilia, i. e. the most elementary problems occurring out of the relationship between the book and the user were in the spotlight. The second direction of the Society activity, the regulation of the establishment of the book lovers clubs and their activity, contributed to a more productive work with the book. For the purpose of revealing the requirements specified in the official documents and their compliance in the practical activity of the book lovers clubs, the results of the analysis of the activities of Vilnius Mažvydas and Plungė Daukantas book lovers clubs that functioned under different conditions and circumstances, left the brightest trace in the history of the Lithuanian bibliophilia and were the only ones that have been carrying out their activities to this day, were invoked. The second subsection of the discussed section is dedicated to these clubs. The activity of the first club represents a big city conditions, whereas the second – the periphery conditions for the operation of book lovers clubs of such profile.

The first section of the third part of the dissertation named the *Personal Library between the Ideology and Autonomy Tracks*, based on the examined sources, presents the representative model of the Soviet resident's personal / family / home library in terms of

the regime ideology and in respect of its structure, gathering and management, as well as social significance. The first subsection of this section reveals what any of the *well completed* personal library had to include: 1) works of Marxism-Leninism authors and social-political literature; 2) informational publications; 3) specialty literature; 4) popular science publications; 5) fiction; 6) children's literature; 7) works of art; 8) regional studies literature; 9) newspapers and magazines or their scraps on the issues the owner is interested in; 10) miscellaneous literature, such as family pedagogy, child-raising, medicine, housekeeping, needlework and other, as well as autographed books or books given on special occasions and holidays. The second subsection named *Attitude: From the Personal Library for Oneself to the Personal Library for All* reveals the efforts and ways of the LVBS to develop approach to a personal library as having to meet not only the owner's individual needs, but also the needs of the entire society, in the appropriate forms.

The second section of the third part of the paper deals with revealing of the bibliophiles' personal libraries in the context of the representative model of a personal library of the Soviet ideology. It shows the existence of both conformities and contradictions that existed between them. The culture policy carried out by the Soviet regime led to the fact that the printed heritage collected in personal libraries, in respects of both quality and quantity, was to a large extent determined by the *book famine* phenomenon, the destruction of particular books or their removal from the circulation, as well as losses of personal libraries or their parts. The first factor conditioned that the structure of personal libraries of ordinary book lovers and, in part, bibliophiles could have been similar and not too much distant from the representative model of a personal library of the Soviet ideology in terms of its structure. The second factor stimulated the people who understood the value of the destroyed books to take proactive actions of their rescue, search and protection. As a result, in the bibliophiles' libraries of the discussed period beside the especially valuable and rare prints and collections in view of bibliophilia, there were also certain older publications which differed neither in appearance, nor in content and were not allocated to any collection, and such were particularly published in the first period of the Lithuanian independence. In contrast to the real aspirations and expectations of the Society, personal libraries, except for individual cases, did not become public and open for public use, on the contrary, the

attempts to interfere into the private space of book lovers led to bibliophilic self-isolation.

Conclusions of the dissertation.

The results of the conducted dissertation research negate the stereotypical belief entrenched in the historical consciousness that as soon as the Lithuanian Soviet occupation of 1940 began, bibliophilia, as a phenomenon, has disappeared and the very concept of it was suppressed. Until now such prevailing attitude implied the idea that the existence of traditional bibliophilia during the entire occupation period was not possible, and the traditions of bibliophilia formed by the cultural elite of the first Lithuanian independence were revived only having crossed the threshold of the year 1990. Thus, the disregard and denial of a large period of the heritage meaningful for representatives of book science and its contribution to the development of this science had continued for more than two decades.

The existence of the Lithuanian bibliophilia and the persistence of its traditions is first and foremost evidenced by its ability to survive in the relevant forms and manoeuvre in the environment of adverse factors conditioned by the cultural policy carried out by the Soviet rule. Bibliophilia directly responds to the atmosphere of the cultural life, the specificity of which is determined by the spirit of the epoch and its formed value orientations, all of which largely determined by domestic and international political events. The historical development of the occupied Lithuania, and at the same time conditions for the expression of bibliophilia, depending on the domestic situation and the change in the Soviet Union leadership, were changing. However, as the research showed, the cultural policy carried out by the Soviet regime in Lithuania towards the existence of traditional bibliophilia, it can be said, was unfavourable throughout the whole period of occupation. There were many reasons for this. Firstly, during the occupation periods from 1940 to 1941 by the Soviets and from 1941 to 1944 by the Nazi, as well as during the post-war Stalinist period there were significant losses of manuscript and printed heritage resources, and, at the same time, losses of personal libraries of different ideologies actors. In addition, the access to the publications of relevant nature was restricted. Secondly, gradually, with the liberalization of the Soviet system, the wrong interpretation of the concept of bibliophilia prevailed at an official level.

During the period of the first Lithuanian independence the concept of the elite bibliophilia, or the so-called dual bibliophilia, formed by teams and members of the representatives of the intellectual society, consolidated ethnic and elite cultures and was primarily focused on the mature creative intelligentsia and wealthy people. In Soviet times bibliophilia, like any other cultural domain that became an integral part of the cultural medium favourable for the formation of the so-called folk or masses by the regime had to be redesigned and adapted to the existential Soviet standards. This process resulted in the *transformation* of the elite bibliophilia formed by the Lithuanian cultural elite in the pre-Soviet period into the mass bibliophilia that was named by the theoreticians of Soviet Russia bibliophilia as *Soviet, socialist or real bibliophilia*.

Bibliophilia during the Soviet period (in press, in the lexis of the LVBS representatives and members of book lovers clubs) was interpreted in two ways: positively and negatively (in terms of the Soviet ideology). In the first case, given the significant rise in the demand for books and growth of personal libraries in their numbers, the term of bibliophilia coded the simple book hobby or book liking, their accumulation and love for books. In the latter case, it was given to name the simplest collecting of rare and valuable books that was identified with bibliomania and elite or *snob* bibliophilia. Bibliophilia of the followers of the first approach was identical to the *newly* formed *Soviet, socialist or real bibliophilia*. The mentioned interpretation meant no other than bibliophilia as a phenomenon supposedly massively widespread in the Soviet society. Such wrong implementation of the concept of bibliophilia, that had little to do with the traditionally understood bibliophilia, as high or at least higher cultural phenomenon, conditioned the fact that ordinary book lovers began to identify themselves as bibliophiles, and, more specifically, as *true bibliophiles*.

As shown in the analysis on the development of bibliophilia during the soviet period in terms of organization, despite the unfavourable cultural policy carried out by the Soviet rule in Lithuania and the adverse effects caused by its factors with regard to its base and the engrained concept, bibliophilia as a subcultural phenomenon remained viable. This is first and foremost testified by the need expressed by the members of the XXVII Book Lovers Society and the representatives of the new generation of bibliophiles formed in the first decades of the post-Stalinist to legalize their activity operating in a narrow circle of congenial. The direct incentive of this is to be considered,

firstly, the informal contacts between the bibliophiles and collectors that started to develop and that were extended not only locally, but also with the overseas, led to the need to search and exchange books, stamps, postcards and other artefacts. Secondly, the motivation for huddling together could also have been motivated by a strong sense of curiosity, dictated by the contemporary era, for cultural, political and societal realities, which resulted in the fact that from the late fifties to early sixties various discussion and study clubs, similar in their activities and organizational aspects, but differing in the objects of interest that prevailed in the centre of discussions, started to illegally appear among the intelligentsia in Lithuania. Bibliophiles were quick to take advantage of this tendency as well, and from 1970 to 1975 they met at the informal Vilnius Book Lovers Club, where the bibliophilic and cultural-educational activities were combined and where the focus was yet the book.

The favourable conditions for the new forms of expression of traditional bibliophilia, in particular for club activities, were created in 1974 when the mass public bibliophilic organization, LVBS, was established. While in the period from 1975 to 1989 the numbers of book lovers clubs were counted from a few dozen to a few hundred, among them, only few were close to the culture of traditional bibliophilia. During the discussed period due to an increasing impact of academic interests there was an increasing turning to the XXVII Book Lovers Society and to its members P. Jakštas and P. Galaunė who had been still living in that time. The gathered knowledge of the bibliophiles carrying out their activity in the interwar Lithuania facilitated its continuation for the revival and securing the Vilnius Mažvydas and Plungė Daukantas book lovers clubs. The analysis of the activity of the latter clubs that functioned under different conditions and circumstances revealed the satisfaction of the needs tacking between bibliophilia and research on the book knowledge dissemination and cultural self-education. In parallel, their activities and their efficiency was determined by both external (the cultural policy carried out in the Soviet regime) and internal (chairperson's authority, interpersonal relationships, etc.) factors. Although the LVBS turned the activity of book lovers clubs towards the Soviet press promotion and propaganda, but they, combining traditional and mass bibliophilic ideas, achieved significant results in promoting the bibliophilic movement traditions developed in the interwar period.

In addition to the organized activity of bibliophiles started in the second half of the eight decade, the book lovers' movement that took place on a larger scale and other factors led to an increasing number of personal libraries within the Soviet society. Since their, as components of private space, creative process was virtually uncontrollable by Soviet ideologists, search for a representative model of the Soviet resident's personal / family / house library, and, while responding to the ongoing policy of socialization, the formation of the idea that such library has to meet not only the owner's or family's needs, but also to serve for society purposes, became relevant. The LVBS, taking this control, using respective forms strived to make personal libraries open for public use. However, due to improper time and the ensuing calls of a close lifestyle of the Soviet society to open the doors of personal libraries conflicted with the then mood, and, therefore, were met with distrust and did not receive more positive repercussions.

Both conformities and contradictions between the bibliophiles' libraries and the model of the Soviet resident's personal / family / home library from the regime ideology point of view may be seen. These were determined by the inner attitudes of the owners of personal libraries and the factors of the cultural policy carried out in Lithuania by the Soviet regime (the destruction of relevant books or their removal from circulation, *books famine* phenomenon, losses of personal libraries or their parts, etc.). Numerous deposits of forbidden publications stored in personal libraries can be interpreted as follows: the various confusions caused by wars and other events could have impelled the ones who then understood the value of the mentioned heritage to actively take actions for its rescue, search and protection, which in turn could have led to vitality of the traditions of bibliophilia throughout the whole occupation period.

The research carried out leads to the conclusion that during the Soviet period, although officially bibliophilia was considered to be a negative phenomenon, but in private, informal, and later on formal spaces, tacking between the opportunities provided by the Soviet system and the applied constraints, it was expressed in the ordinary course of its typical forms: purposeful creation of personal libraries and the creative searches of gathering these sources and ways, existence of relations bound by bibliophilic, philatelic, deltiologic and other interests, illegal and legal activities and manufacture of small self-publishing publications containing bibliophilic elements using expeditious means of press. The mutual relations, enabling to develop and thus preserve the traditions, values

and attitudes of this cultural phenomenon during the occupation period, established between the cultural elite of the first Lithuanian independence period and the representatives of the bibliophiles' generation formed after the war are considered to be the most important factors for the existence and forms of expression of the traditional bibliophilia.

Scientific publications on the topic:

1. Sąvokų *reta knyga, vertinga knyga ir sena knyga* samprata bei vartosena sovietinės Lietuvos knygos kultūroje. *Knygotyra*, 2011, t. 56, p. 56–84.
2. Zigmąs Toliušis apie kolekcionavimą, bibliofilus ir kolekcininkus: [šaltinio publikacija]. *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 253–282.
3. Lietuvos bibliofilijos idėjinės nuostatos ir organizacinė struktūra sovietmečiu. *Knygotyra*, 2012, t. 58, p. 104–128.

About the author: Inga Liepaitė was born in 9 June 1983 in Panevėžys. From 2002 to 2006 she studied librarianship and information at Vilnius University, Faculty of Communication, and obtained the Bachelor's degree. From 2006 to 2008 she studied book science at the same university and faculty, and obtained the Master's degree. The Master's Thesis of I. Liepaitė named *Knygotyros branda ir vaidmuo Lietuvos moksle* (Eng. *Maturity and Role of Book Science in the Lithuanian Science*) (scientific supervisor Prof. Dr. Habil. Domas Kaunas) was awarded the *Munster award in 2008*. From 2008 to 2012 the author studied at Vilnius University, Faculty of Communication, Institute of Book Science and Documentation for the PhD degree. Since October 2007 I. Liepaitė has been working at Vilnius University Library, Research and Heritage Collections Centre, Manuscript Department.

E-mail: inga.liepaite@mb.vu.lt

Santrauka

Temos aktualumas ir tyrimo problema. Sovietinės Lietuvos kultūrinis gyvenimas ir kultūros paveldas pastaraisiais metais vis dažniau tampa tyrėjų, ypač naujosios kartos istorikų, tyrimų objektu, nors, kultūros istorikės R. Čepaitienės pastebėjimu, lyginant su politinėmis, ekonominėmis ir socialinėmis sistemos analizėmis, minėtųjų sričių tyrimai dar nėra tokie gausūs. Pasak jos, nenoras domėtis šiuo nevienareikšmiškai vertinamu laikotarpiu yra nulemtas kelių priežasčių: subjektyvumo pavojaus, tiriamo objekto santykio su bendra sovietine kultūra nustatymo sudėtingumo, išankstinių stereotipinių sovietmečio vertinimų (negatyvių) vyravimo, šaltinių stokos ir jų patikimumo klausimo bei interpretacijos sudėtingumo ir kt. Be to, anot istoriko A. Streikaus, vyresnės kartos istorinėje sąmonėje yra nusistovėjęs įsitikinimas, jog laikotarpis iki šeštojo dešimtmečio vidurio yra *sovietinio blogio įsikūnijimas*, kai tuo tarpu postalininis laikotarpis jų vertinamas kaip *kokybiškai kitoks, normalesnis ir ne toks svetimas*, o tai neretai tampa stabdžiu vėlyvojo sovietmečio tyrimams plėtotis. Didėjant laiko nuotoliui, dėsninga, jog ateityje tyrimų daugės, nors, pasak istoriko ir kultūrologo E. Aleksandravičiaus, sovietmečio kultūros istoriografijos veržlumas kur kas labiau priklauso ne nuo laiko distancijos, o nuo visuomenės mentaliteto pasikeitimo greičio ir kiekvienas bandymas, anot jo, priėti prie visko, *kas pridengta tariamo aiškumo maskuote*, <...> *gali pagreitinti sovietmečio tapsmą tikra „praeitimi“*.

Sovietinės Lietuvos kultūros paveldui, tarp jo ir bibliofilijai, knygotyriminkai iki šiol dėmesio skyrė mažai. Bibliofilijos būties, neformalių bibliofilų ryšių ir organizuotos bibliofilų veiklos, taip pat jos idėjų raiška sovietinėje Lietuvoje iki šiol jų darbuose nebuvo specialaus tyrimo objektas. Kai tuo tarpu pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpio bibliofilija jau turi sukaupusi nemažą publikacijų įvairiais aspektais bagažą. Pastarąsias sąlyginai galima skirti į dvi pagrindines grupes: 1) knygotyriminius tyrimus ir 2) memuarinio pobūdžio literatūrą. Tyrėjų akiratyje dažniausiai buvo 1931–1940 m. Kaune veikusi XXVII knygos mėgėjų draugija ir jos buvę nariai bei jų sukauptos asmeninės bibliotekos. Tyrimų kryptis lėmė išlikę minėtosios draugijos ir jos buvusių narių veiklos archyviniai šaltiniai, jų asmeninės bibliotekos ar dalys bei šių informacinės priemonės.

Sovietinio laikotarpio bibliofilija, Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir suaktyvėjus domėjimuisi apskritai bibliofilijos istorijos, teorijos, metodikos bei organizacijos klausimais, dažniausiai likdavo tyrimų nuošalyje. Kitais atvejais, susigulėjęs istorinėje savimonėje stereotipas apie bibliofilijos sovietinėje Lietuvoje *neegzistavimą* ar tik tradiciškai negatyvios reiškinių pusės, sąmoningai diegtos ir formuotos to meto ideologų, regėjimas trukdė objektyviai į ją pažvelgti, įvertinti ir apskritai nubrėžti galimas metodologinės prieigos prie jos tyrimų gaires.

Paradoksalu, tačiau net patys vyresniosios kartos bibliofilai, kurių asmeninių bibliotekų komplektavimo ištakos glūdi būtent sovietmetyje, šiandien prieštaringai atsiliepia ir vertina to meto bibliofilijos reiškinį. Vieni jų sovietmetį apibūdina kaip bibliofilijos *klestėjimo* amžių (V. Staniulis), antri nepriklausomos Lietuvos pradžia ženklinančius metus jau įvardija net kaip *bibliofilijos ir kolekcionavimo saulėlydį* (Š. Šimkevičius), o trečiasis, Panevėžio bibliofilų klubui priklausantis bibliofilas darbo autorei laiške rašė: <...> *ši tema [bibliofilija sovietinėje Lietuvoje] dirbtina ir tolokai nuo tikrovės. Sovietmetyje neteko girdėti apie bibliofilų veiklą <...>. Vertingos knygos buvo deficitas, surinkti kiek padoresnę biblioteką buvo problemų, o bet ką pirkti – tik pinigų švaistymas* (R. R. Žilevičius). Įtampą dar labiau didina nuogirdos šnekamojoje kalboje ir knygos mokslo atstovų tyrimuose sutinkami teiginiai, esą, sovietmečiu net pati *bibliofilijos* sąvoka buvo uždrausta. Šiuo atveju belieka tik pritarti istorikui V. Klumbiui, pažyminčiam, jog dažnai pamirštama, kad sovietmečiu egzistavo ryšys su tarpukariu plėtotomis tradicijomis, vertybėmis bei nuostatomis, kurios dabar, apeinant sovietinę patirtį, tiesiogiai bandomos perkelti į šiandieną, ir tokiu būdu atsisakoma didelio tarpsnio savos istorijos bei paveldo, kad ir koks jis būtų. Toks sprendimas laikytinas nepateisinama klaida.

Atsižvelgiant į išdėstytas mintis darbe formuluojama tokia *tyrimo problema*: ar galima kalbėti apie tradicinės bibliofilijos būtį sovietinėje Lietuvoje ir, jei taip, kokiomis formomis ji bei jos idėjos reiškesi kintančiame ideologų vykdytos kultūros politikos fone. Norint objektyviai įvertinti šiandieninę Lietuvos bibliofilijos padėtį ir rekonstruoti jos išsamų bei visapusį raidos vaizdinį, pirmiausia būtini jos savitumų skirtingais istoriniais laikotarpiais tyrimai. Sovietinės Lietuvos bibliofilijos istorinė analizė turėtų padėti geriau suvokti ir paaiškinti nepriklausomos Lietuvos sąlygomis plėtojamos bibliofilijos būklę, įvardijant jos silpnąsias ir stipriąsias puses bei jų priežastinius ryšius,

taip pat bibliofilijos teorijos ir metodikos klausimų sprendimus lėmusius motyvus. Be to, tyrimas galėtų tapti atrama tikslinant ir konkretinant tolesnės organizuotos bibliofilų veiklos orientyrus ir būdus, taip pat knygotyrininkams formuluojant prioritetines ateities užduotis galimų bibliofilijos paveldo tyrimų platybėse. Temos aktualumą diktuoja ir apskritai didėjantys šiandienos mokslo poreikiai atskleisti ne tik atskiras sovietinės kultūros diskurso sritis, bet ir visapusi to meto Lietuvos kultūros fenomeno vaizdinį. Bibliofilijos, kaip vienos iš kultūros raiškos ir veiklos formų, tyrimų rezultatai neabejotinai bus integruojami į bendrus sovietinės Lietuvos kultūros paveldo istorijos tyrimų rezultatus.

Istoriografija. Bent kiek gilesnių Lietuvos bibliofilijos būties ir idėjų raiškos sovietmečiu mokslinių tyrimų nėra. Į šią temą tebuvo prabėgomis pažvelgta atskirais žiūros pjūviais. Gvildenant bendrus Lietuvos bibliofilijos istorijos, teorijos, metodikos bei organizacijos klausimus kartais žvilgsnis trumpam nukrypsta ir į sovietinio laikotarpio bibliofiliją. Tokiais atvejais tyrėjų akiratin dažniausiai patenka Lietuvos bibliofilijos istorijoje svarbų vaidmenį atlikę Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubai, vieninteliai tebetęsiantys savo veiklą iki šių dienų. Kitais atvejais apsiribojama kalbamo laikmečio bibliofilijos bendros padėties glaustu apibūdinimu ar įvertinimu, paprastai išsitenkančiu keliuose sakiniuose, tradiciškai negatyviu. Tokiu būdu negausioje istoriografijoje aptariama tema skirtini du etapai: 1) iki 1990-ųjų ir 2) po 1990 metų.

Sovietmečiu išspausdinti L. Vladimirovo ir V. Žuko darbai teikia žinių to meto bibliofilijos sampratos, jos ištakų ir istorinės raidos bei socialinių funkcijų ir atmosferos, kurioje ši funkcionavusi, klausimais. Neabejotinai dėl 1974 m. įsteigtos Lietuvos SSR savanoriškos knygos bičiulių draugijos (LSKBD) poveikio 1977 m. *Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* antrajame tome buvo išspausdintas didokas straipsnis antrašte *Bibliofilija*. Jame pateikiama bibliofilijos apibrėžtis, atskleidžiamos jos ištakos ir bendrais bruožais išryškinami esminiai jos raidos etapai skirtingose šalyse, tarp jų ir Lietuvoje. Šiame straipsnyje nurodyta ir 1931–1940 m. Kaune veikusi XXVII knygos mėgėjų draugija, tuo metu vis daugiau atidos susilaukusi dėl ėmusio didėti akademinio interesų poveikio. Šio straipsnio paskelbimas minėtoje enciklopedijoje laikytinas svarbiu lūžiniu momentu Lietuvos bibliofilijos istorijoje, nes tai reiškė, jog ideologiniu lygmeniu ji jau buvo pripažinta.

Sukauptos faktografijos atžvilgiu vertingiausią darbą, nepraradusį savo aktualumo iki šių dienų, 1986 m. atliko tuometinio docento D. Kauno vadovaujama diplomantė V. Kasparaitytė, tyrusi Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veiklą 1977–1986 m. Šiandien sutelkti prieinami archyviniai šaltiniai leidžia kai kuriuos tų faktografinių duomenų patikslinti, gerokai papildyti ir formuluoti naujas išvalgas bei apibendrinimus. 1993 m. gruodžio 14–15 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos surengtoje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje D. Kaunas bene pirmą kartą viešai apibūdino pirmuosius žingsnius nepriklausomos Lietuvos sąlygomis žengiančios bibliofilijos tuometinę padėtį. Tada jis, pažymėdamas bibliofiliją esant *prieštaringiausiai vertinamą ir nevienareikšmiškai apibrėžiamą tiek lietuvių knygotyros, tiek kultūros požiūriu* reiškinį, to priežastimi nurodė buvus sovietų ideologų formuojamą negatyvią atmosferą jos atžvilgiu ir konstatavo, jog, pirma, paskutiniaisiais sovietmečio dešimtmečiais, siekiant apsaugoti bibliofiliją, kad nebūtų išstumta iš viešojo gyvenimo, imta sąmoningai ją tapatinti su elementariausiu knygos pomėgiu ir poreikiu, painioti sąvokas, iškreipiant jos esmę, ir, antra, ideologiniu lygmeniu stengtasi įtvirtinti supaprastintą, suprimityvintą požiūrį į bibliofiliją kaip retų ir vertingų leidinių kolekcionavimą. Šios pateiktosios išvalgos tapo pamatiniu atspirties tašku disertaciniame tyrime ieškant metodologinės prieigos prie bibliofilijos sprendimų būdų.

Epizodiški, tačiau svarbūs Lietuvos bibliofilijos sovietmečiu būklės, o sykiu ir Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veiklos vertinimai fiksuojami ir kituose minėto autoriaus darbuose bei A. Braziūnienės monografijoje. 1997 m. *Knygotyros* enciklopediniame žodyne D. Kauno paskelbtame apibendrinamajame straipsnyje apie minėtąjį klubą taip pat pateikiama žinių ir apie jo gyvavimą Lietuvos sovietų okupacijos metais. A. Navickienė, straipsnį paskyrusi to paties klubo veiklai daugiausia 1993–2001 m. laikotarpiu nušviesti, šiek tiek dėmesio skyrė ir jo savitumams sovietmečiu išryškinti, tačiau šiam aspektui atskleisti ji iš esmės daugiausia rėmėsi pirmiau minėtame diplominiame darbe užfiksuotais faktografiniais duomenimis. Kai kuriuos Plungės Daukanto knygos bičiulių klubo veiklos sovietmečiu aspektus savo straipsnyje atskleidė G. Černeckis.

Nauju žvilgsniu į Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubą buvo pažvelgta traktuojant jį kaip vieną iš savaimios visuomenės struktūrinių elementų, priskiriant jį *legaliai nesisteminei erdvei* (A. Ramonaitė, J. Kavaliauskaitė, A. Jankauskas, J.

Dementavičius). Kaip tyrimo išvadose autorių konstatuojama, pastarajame klube savaimios visuomenės apraiškų rasta, nors visai nesitikėta. Tačiau pažymėtina, jog klubo veiklai nušviesti kolektyvinėje monografijoje skirta vos viena pastraipa, o ir pastaroji parašyta remiantis, kaip bus parodyta toliau, su objektyvumu prasilenkiančiu leidiniu (J. Stašaitis, A. Vaičiūnas, B. Vaitkienė), tad čia kyla rimtų dvejonų dėl atlikto tyrimo išsamumo, taigi ir jo patikimumo.

Apibendrinant galima teigti, kad iki šiol pasirinktą temą turimas labai menkas įdirbis, neleidžiantis iš mokslo pozicijų spręsti apie tikrąją to meto bibliofilijos padėtį. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu paskelbtų darbų autoriams, kaip jau buvo minėta pirmiau, daugiau ar mažiau būdinga neigiama nuostata bibliofilijos sovietmečiu būklės atžvilgiu. Galima konstatuoti, jog nėra visapusiškai ir sistemiškai atskleista bibliofilijos ikiorganizacinio laikotarpio raida bei XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje susiformavusi jos organizacinė struktūra. Apie organizuotą bibliofilų veiklą sovietinėje Lietuvoje teturima paskirų, fragmentiškų žinių, o kai kurie istoriografijoje įsitvirtinę faktografiniai duomenys bei jų interpretacijos yra klaidingos ar paremtos tik amžininkų subjektyviais liudijimais, todėl jos būtinos patikros ir tikslinimo. Visiškai nėra įvertintas LSKBD vaidmuo bibliofilijos raidai. Kita vertus, tam ir nebuvo galimybių, nes, iki imantis šio disertacinio tyrimo, tiek jo dėmesio centre buvusių knygos bičiulių klubų, tiek ir minėtosios draugijos respublikinės valdybos archyvai buvo atsidūrę privačių asmenų žinioje, taigi tyrėjams liko neprieinami. Pastarasis archyvas tik neseniai buvo perduotas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui (VUB RS), taigi, tikėtina, jog ateityje sulauks dar ne vieno kultūros istoriko dėmesio. Pažymėtina ir tai, jog iki šiol nėra nebuvo mėginimų prasiskverbti į gilesnius bibliofilijos reiškinių klotus, t. y. į jos neformaliąją aplinką. Šios savitumų atsklaida leido darbe prieiti prie svarbių išvalgų bei išvadų.

Tyrimui svarbūs buvo ir iš dalies jo struktūrą padėjo apspręsti kai kurių šiuolaikinių Rusijos bibliofilijos teoretikų ir praktikų darbai bei išvalgos bibliofilijos raidos sovietmečiu klausimais. Jų tyrimai, nors tiesiogiai ir nesusiję su sovietinės Lietuvos bibliofilija, tačiau atskleidžia buvus kai kurias bendras raidos tendencijas ir savitumus, leidžia paaiškinti tam tikrus reiškinių lydėjusius procesus ir juos palyginti. Be I. Grigorjevo, O. Lasunskio, A. Markuševičiaus ir kitų, visų pirma minėtini V. Petrickio tyrimai-projektai, skirti tėvynės bibliofilijos (*отечественное библиофильство*)

istorijai, apimantys ir sovietinį laikotarpį. Šių darbų autorius, konstatuodamas, jog tėvynės bibliofilijos istorijos rašymas esąs sudėtinga ateities užduotis, kėlė klausimą, kokia koncepcija visgi būtų tinkamiausia įgyvendinant tokią užduotį. Jis priėjo prie išvados, jog, atsižvelgiant į konkretų istorinį laikotarpį, turėtų būti derinami du požūriai: 1) P. Berkovo koncepcija, kuri buvo realizuota jo monografijoje *Sovietinės bibliofilijos istorija 1917–1967 (История советского библиофильства 1917–1967; 1971, 1983)*, besiremianti nuostata, jog bibliofilijos istorijos tyrimų objektas yra antikvarinė-bukinistinė prekyba, bibliofilų klubų veikla, bibliofilinė literatūra ir pan.; 2) M. Kufajevo koncepcija, realizuota B. B. Kunino knygoje *Puškinio meto bibliofilai (Библиофилы пушкинской поры; 1979)* ir *Bibliofilai ir bibliomanai (Библиофилы и библиоманы; 1984)*, besiremianti požūriu, jog bibliofilijos istorikui visų pirma turi rūpėti bibliofilinių rinkinių formavimosi, plėtojimosi ir jų likimų išaiškinimas. Atsižvelgiant į sovietinės Lietuvos bibliofilijos savitumus, turimą labai menką tyrimų įdirbį ir sutelktų šaltinių teikiamas galimybes abi minėtosios koncepcijos pagal išgales derinamos ir šiame darbe. Metodologinei prieigai prie bibliofilijos išsikristalizuoti padėjo, be pirmiau minėtų D. Kauno 1993 m. pateiktų išvalgų, ir M. Raco, siūliusio daryti takoskyrą tarp *sovietinės bibliofilijos (советское библиофильство)* ir *bibliofilijos sovietmečiu (библиофильство советского времени)*, svarstymai. Jų autoriaus teisingu pastebėjimu, *sovietinė bibliofilija* turėjo ir savo natūralią, o ne ideologiškai primestą specifiką, bet tai buvo *bibliofilijos*, kuri išlieka pati savimi per tūkstantmečius, vienaip ar kitaip prisitaikydama prie skirtingų politinių režimų, specifiška.

Platesniu kontekstu teikiamo disertacinio tyrimo struktūrą padėjo apspręsti jau minėto V. Klumbio teoriniai darbai, skirti Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliams sovietmečiu.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Atsižvelgiant į aptartą istoriografijos būklę darbe formuluojamas toks *tyrimo tikslas*: atskleisti Lietuvos bibliofilijos būties ir idėjų raišką galimybių ir savitumų bei priešybių ir suvaržymų sąveikoje sovietmečiu. Darbo tikslui pasiekti keliami šie pagrindiniai *uždaviniai*:

1. Ištirti sovietų valdžios Lietuvoje vykdytos kultūros politikos prielaidas bibliofilijos būčiai ir padarinius jos bazei – rankraštinio ir spausdintinio paveldo ištekliams.

2. Apibrėžti pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu kultūros elito formuotą bibliofilijos koncepciją.

3. Atskleisti elitinės bibliofilijos *virsmo* masine bibliofilija procesą ir rezultatus oficialiu lygmeniu.

4. Išanalizuoti Lietuvos bibliofilijos raidą sovietmečiu organizacijos požiūriu, išskiriant ikiorganizacinį ir organizacinį laikotarpius.

5. Remiantis išnagrinėtais šaltiniais suformuoti režimo ideologijos požiūriu pavyzdinį sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelį jos sandaros, komplektavimo, tvarkymo ir visuomeninės reikšmės atžvilgiais bei jį palyginti su bibliofilų bibliotekomis, atskleidžiant tarp jų buvusių esminius atitikimus ir prieštaravimus.

Tyrimo objektas ir darbe vartojamos sąvokos bei terminai. Disertacijos *tyrimo objektas* – penktojo-devintojo dešimtmečio Lietuvos bibliofilijos kaip subkultūros reiškiny. Tyrimo periodizacijos atspirtis yra XXVII knygos mėgėjų draugijos uždarymas 1940 metais. Tų metų birželio 15-oji žymi Lietuvos sovietų okupacijos pradžią, sykiu pertraukusią nepriklausomybės metų lietuvių visuomenės kryptingai plėtotą kuriamąjį darbą kultūros, švietimo, politikos, ekonomikos ir kitose srityse. Tada prasidėjo ir kokybiškai naujas bibliofilijos raidos etapas. Siekiant atskleisti svarbiausius kiekvieno okupuotos Lietuvos laikotarpio įvykius, susijusius su kultūriniu gyvenimu, ir ideologų vykdytos kultūros politikos pokyčius, šiuos tiesiogiai siejant su bibliofilijos ir jos bazės, rankraštinio ir spausdintinio paveldo išteklių, padėtimi, bibliofilijos organizaciniais aspektais ir bibliofilijos klausimais parengtos spaudos dinamika, epochos lūžiniams momentams įvardyti darbe pasitelkiama periodizacija pagal Baltijos šalyse susiklosčiusius įvykius ir Sovietų Sąjungos vadovybės – J. Stalino, N. Chruščiovo, L. Brežnevo ir M. Gorbačiovo – kaitą (R. Misiūnas, R. Taagepera). Skiriami šie okupuotos Lietuvos laikotarpiai: 1) 1940–1941 m. sovietų okupacijos; 2) 1941–1944 m. nacių okupacijos; 3) stalininio režimo (1944–1955); 4) tautinės kultūros atgimimo, įvardijamo *atlydžio* ar *atsilimo* terminais (1955–1968); 5) *stagnacijos* (1968–1987) ir 6) tautinio išsivadavimo, įvardijamo *atgimimo* terminu (nuo 1987 m.). Tyrimo pabaigos ribą žymi Sąjūdžio susiformavimas, kai pakito visas kultūrinis gyvenimas, taigi ir bibliofilijos aplinka bei sąlygos jai funkcionuoti, o tai reikalautų kito požiūrio ir vertinimų.

Svarbi darbo autorės pozicija tradiciškai suprantamos bibliofilijos sampratos klausimu, kadangi tyrimo rezultatai įgauna vienokią atspalvį tiriant vertinamąjį objektą jo egzistavimo laikotarpio rėmuose, kitokią – remiantis šiuolaikiniu kontekstu. Tik iš skirtingų žiūros pozicijų gautų rezultatų sintezė yra objektyvi ir visapusiška. Nepalaikytina nuostata, kai bibliofilija yra sietina tik su retų, vertingų ir senų leidinių kolekcionavimu, taip susiaurinant ir suprimityvinant jos esmę bei sureikšminant tik materialiąją leidinio pusę. Autorės įsitikinimu, tiksliausiai *bibliofilijos*, kaip vienos iš kultūros raiškos ir veiklos formų, esmę nusako kryptingai ir kūrybiškai kuriama asmeninė biblioteka, išsiskirianti aiškiai apibrėžtu kolekcionavimo objektu, ir jos savininko vidaus impulsu gilintis ir pažinti jos turinį, telkiant žinias apie atskiro leidinio ar istoriškai susiklosčiusio, nedalomo ir turinčio mokslinę ir (ar) meninę vertę leidinių komplekso tiek vidinį, tiek išorinį pasaulį. Tik tokios kūrybinės, o kartu ir tiriamosios veiklos dalyvis prisideda prie knygos kultūros puoselėjimo ir yra vadinamas *bibliofilu* (D. Kaunas).

Sovietinėje Lietuvoje oficialiai buvo diegiamas dvejopas požiūris į bibliofiliją. Pozityvaus požiūrio šalininkai (sovietinės ideologijos atžvilgiu) bibliofiliją paprastai siejo su elementariu knygų pomėgiu / pamėgimu, knygų kaupimu ir knygos meile. Negatyvaus požiūrio šalininkai bibliofiliją skelbė esant paprasčiausią retų ir vertingų knygų kolekcionavimą, neretai tapatintą su bibliomanija, o ši savo ruožtu – su elitine bibliofilija. Todėl darbe, siekiant nusakyti bibliofilijos sampratų skirtį, greta tradiciškai suprantamos bibliofilijos vartojama *masinės bibliofilijos* sąvoka, kuria apibrėžiama pirmojo požiūrio šalininkų apibūdintoji bibliofilija. Kaip masinės bibliofilijos sinonimai darbe vartojamos ir *socialistinės*, *sovietinės* bei *tikrosios bibliofilijos* sąvokos.

Bibliofilija yra laikoma aukštosios ar bent aukštesniosios kultūros reiškiniu ir viena iš jos veiklos formų. Tiriamu laikotarpiu Lietuvos nacionalinė kultūra turėjo tapti vadinamajai liaudžiai ar masėms formuoti palankios bendros sovietinės kultūros integralia dalimi. Taigi bet kuri kultūros sritis buvo sovietizuojama ir turėjo atliepti ne individualius, bet masių poreikius. Visuomenei ir kultūrai taikyti sovietinės sistemos suvaržymai lėmė socialinių bei kultūrinių grupių, dažniausiai tarp inteligentijos ir jaunimo, formavimąsi, kurių būvis pagrindžiamas, pavyzdžiui, įvairių ratelių, būrelių, klubų bei kitų sambūrių nelegalia, vėliau, sovietinei sistemai liberalėjant, ir legalia veikla. Tai leidžia kalbėti apie jų atskirtį nuo vyravusios bazinės, t. y. masių, kultūros.

Bet kurios savitos socialinės grupės kultūra, tiek forma, tiek turiniu besiskirianti nuo vyraujančios kultūros, arba, jei yra šiai oponuojanti, demonstruojanti savarankiškumą (kontrkultūra), gali būti įvardijama *subkultūros* terminu (A. Andrijauskas). Be kitko, šis gali būti vartojamas ir apibūdinat ypatingą vientisą žmonių kultūrinės organizacijos formą, pasižyminčią savomis normomis, vertybėmis, gyvenimo stiliumi ir kt., bei siekiančią autonomiškumo vyraujančioje kultūrinėje sistemoje. Subkultūros kilmė yra sietina būtent su rezistencinėmis idėjomis, kylančiomis konkrečiuose socialiniuose kultūrinuose kontekstuose (E. Ramanauskaitė). Šiame darbe dėmesys ir sutelkiamas į *bibliofiliją kaip subkultūrą*. Kalbamu laikotarpiu ši sąvoka perteikia tradicinės bibliofilijos esmę ir raišką kaip prieštaravusios ir neatitikusios ideologų formuotosios *masinės, socialistinės, sovietinės ar tikrosios bibliofilijos*, pritaikytos prie sovietinės egzistencijos standartų ir buvusios vienos iš masių kultūros sudedamųjų dalių, turinio bei formų.

Metodologiniai sprendimai. Disertacijos pasaulėžiūros išeities pozicija ir metodologiniu pagrindu pasirinktas socialinis konstruktyvizmas. Pamatinis šios teorijos teiginys yra toks: *tikrovė yra socialiai konstruojama* (P. Berger, T. Luckmann). Tai reiškia, jog visi socialiniai reiškiniai yra istoriškai žmogaus veiklos sukurti produktai, t. y. *konstruktai*, kurių kaitą lemia konkretūs žmonių veiksmai. Vadinasi, kiekvienas socialinis reiškinys yra formuojamas veikiant subjektyvioms nuomonėms bei veiksniams, o jo, kaip galutinai suformuoto darinio, objektyvumas yra žmogaus sukurtas ir sukonstruotas objektyvumas. Socialinio reiškinio neįmanoma deramai suprasti, analizuoti bei vertinti nesusiejus jo su konkrečiu socialiniu ir istoriniu kontekstu, kuriame jis susiformavo. Nė vienas socialinis reiškinys negali būti sukuriamas akimirksniu. Kiekvienas jų turi savo istoriją ir yra tos istorijos kūrinys, visapusiškai atskleidžiamas jį sukūrusių istorinių procesų kontekste. Kaip pažymi G. Mažeikis, pokarinėje Lietuvoje buvo įgyvendinama kraštutinė socialinio konstruktyvizmo forma – *totalinė, net utopinė socialinė inžinerija* (nuostatų, elgesio būdų ir vertybių formavimas bei ugdymas). Diegiama nauja pasaulėžiūra susidūrė su jos nesupratimu ir nepasitikėjimu ja, todėl diegimo procesą lydėjo teroras ir naikinimas, kurie *desubjektyvino asmenis, ištrynė kai kurias jų diskursyvias priklausomybes savo vietiniam žinojimui, papročiams, nuostatoms; giliai pažeidė jų simbolinę suvokimo membraną, panardino asmenis į trauminės, slepiamos, nutylimos baimės būseną; paskatino žmones*

nekritiškai pripažinti ir net puoselėti teroro teiginius ir reikalavimus, naujas tapatybės formas ir juos grindžiančius pasakojimus (G. Mažeikis). Atsižvelgiant į išdėstytas mintis disertacijoje laikomasi pozicijos, jog sovietmečiu bibliofilija kaip socialinis ir kultūrinis reiškinys buvo objektyvi tikrovė, konstruojama priklausomai nuo jos sampratą formavusių asmenų subjektyvių įsitikinimų ir nuomonių, paveiktų bei nulemtų istorinio politinio, kultūrinio ir socialinio konteksto.

Pripažįstant kokybinio tyrimo pagrindinę idėją esant kontekstą (R. Tidikis), aplinką, kurioje egzistuoja tiriamasis objektas, bibliofilijos raidos sovietmečiu istoriniam aiškinimui pasitelkiama kontekstualistinė aiškinimo formaliai argumentuojant forma (H. White'as). Šios aiškinimo strategijos esmė yra tokia: įvykius, veikėjus ir veiksmus galima paaiškinti atskleidžiant specifinius jų santykius su kitais įvykiais, veikėjais ir veiksniais, egzistavusiais juos gaubiančioje istorinėje erdvėje. Šiems santykiams nustatyti atliekama vadinamoji istorinė rekonstrukcija, kai tyrimo objektas, kaip jo konteksto produktas, aiškinamas jo egzistavimo laikotarpio rėmuose. Tiriamasis objektas gali būti susijęs su daugybe konteksto elementų, kuriuos G. Kabelka sąlyginai siūlo skirti į: teorinius (istorinio laikotarpio teorijas, probleminę situaciją) ir neteorinius (socialinius, politinius, kultūrinius, religinius ir kitus veiksmus). Kontekstualistas, anot K. R. Poperio, pasirenka tyrimo objektą, išskiria *gijas*, siejančias aiškintiną įvykį su įvairiomis konteksto vietomis, ir, nustačius tas *gijas*, jomis sekama išorėn, į atsitikusius įvykius gaubiančią gamtinę ir socialinę erdvę, taip pat atgal ir pirmyn laike, kad būtų nustatyta įvykio *kilmė* ir jo *poveikis* bei *įtaka* vėlesniems įvykiams (H. White'as). Vadinasi, egzistuoja vidinė ir išorinė istorija. Remiantis išdėstytais teiginiais kontekstualistiniame aiškinime, nustatant teorinių elementų tarpusavio ryšius, kuriama vidinė tiriamo objekto istorija, o į teorinių elementų aiškinimą įtraukiant ir jų ryšius su minėtais neteoriniais veiksniais, kuriama išorinė istorija, reprezentuojanti istorinio konteksto įtaką jai. Pastaroji yra kaip vidinės istorijos aiškinimo papildomas elementas, konteksto visumos rekonstravimo pagalbinė priemonė.

Papildomomis istorinio aiškinimo priemonėmis laikytini racionaliosios rekonstrukcijos metodologijos elementai (G. Kabelka). Racionalioji rekonstrukcija savo objektą aiškina remdamasi šiuolaikiniu kontekstu. Racionaliosios rekonstrukcijos metodologijos esminis elementas yra tyrimo objekto *perkonstravimas*, t. y. pateikimas šiuolaikinių konceptualinių priemonių pavidalu. Darbe *racionaliosios rekonstrukcijos*

metodas taikytas bibliofilijos sampratos ir jos interpretacijos kismo skirtingais istoriniais laikotarpiais aiškinimo lygmeniu, vertinant ją konceptualinės pažangos požiūriu.

Atsižvelgiant į darbe išsiskelbtą tikslą, uždavinius ir objektą tyrimo pagrindu pasirinkti kokybiniai tyrimo metodai. Duomenų rinkimui naudotas vienas pagrindinių nestandartizuotiems kokybiniams tyrimams priskiriamų *publikuotų ir nepublikuotų dokumentų analizės metodas*, kurio pagalba rezultatai gauti analizuojamo teksto forma. Rezultatų analizė naudojama vientisam ir išsamiam vaizdui gauti. Analizės logika grindžiama indukcijos mąstymo būdu, einant nuo pavienių faktų ir žinių prie apibendrinamojo pobūdžio išvadų. *Analizės metodas* taikytas siekiant pažinti atskirus bibliofilijos, kaip vienos iš kultūros raiškos ir veiklos formų, sudėtinius elementus ir jų tarpusavio ryšius, o jų apibendrinimui ir siejimui į vientisą visumą – kaip socialinį ir kultūrinį reiškinį – naudotas *sintezės metodas*. Lietuvos bibliofilijos tradicijų formavimosi ir jos tolesnės raidos etapų išskyrimui naudotas *periodizavimo metodas*. Siekiant atskleisti ir palyginti Lietuvos bibliofilijos raidos sovietmečiu skirtingų laikotarpių esminius savitumus bei pokyčius taikytas *lyginamasis istorinis metodas*. Sakytiniai liudijimai darbo autorės buvo fiksuojami pasitelkiant *apklausos metodą*, realizuojamą interviu būdu.

Tyrimo šaltiniai. Tyrimo šaltinių bazę apsprendė savita disertacijos tema ir išsikeltas tikslas bei istoriografijos būklė. Šiuo atžvilgiu pirmiausia juos galima sugrupuoti į 1) pirmosios Lietuvos nepriklausomybės bei sovietinio laikotarpio bibliofilijos ir 2) kultūrinio gyvenimo sovietinėje Lietuvoje savitumų bei ši kontroliavusių sovietų valdžios institucijų veiklos istorijos šaltinius.

Vadovaujantis knygotyrinės šaltiniotyros metodika tyrime naudoti šaltiniai skirstytini į *rašytinius* ir *nerašytinius*. Šiam darbui svarbiausia laikytina pirmųjų šaltinių grupė. Pirmenybė teikiama *archyviniams šaltiniams*, sudarantiems pamatinę ir gausiausią tyrimo bazės dalį. Jais pirmiausia laikytini: 1) Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomos XXVII knygos mėgėjų draugijos (F59) ir 2) VUB RS saugomos LSKBD respublikinės valdybos (F306) bei 3) Vilniaus Mažvydo ir 4) Plungės Daukanto knygos bičiulių klubų veiklos medžiaga, saugoma privačiuose asmenų archyvuose. Tarp pastarųjų svarbiausia būtų kronikinio pobūdžio medžiaga, visų pirma knygos bičiulių klubų susirinkimų protokolai, darbo planai ir ataskaitos, nevienodai išsamūs vieno ar kito klubo nario užrašai ar išlikusios pasižymėtos

pastabos paskiruose lapuose, susirinkimų dalyvių sąrašai, susirinkimuose perskaitytų kai kurių pranešimų tekstai, padauginti pačių pranešėjų operatyviomis spaudos priemonėmis, ir kt. Išsaugotais aptariamo ir kitokio pobūdžio vertingais archyviniais šaltiniais leido pasinaudoti V. Andriulis, V. Brazaitienė, A. R. Čaplinskas, G. Černeckis, M. Gamzajevs, D. Kaunas, Č. Vaupšas ir V. Žukas. Šis jo vadovaujamo laikotarpio Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veiklos dokumentus operatyviai perdavė VUB RS globon (F141). Ten pat saugomame Č. Kudabos (F216) fonde šiek tiek esti jo vadovaujamo laikotarpio to paties klubo veiklos medžiagos.

Papildomų žinių apie organizuotą bibliofilų veiklą pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu teikia Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (LNMMB RKRS) saugomuose M. Urbšienės-Mašiotaitės (F14), V. Steponaičio (F25) ir V. Ž. Burkevičiaus (F40) bei VUB RS saugomame P. Jakšto (F235) fonduose esantys archyviniai šaltiniai.

Sutelkta gausi minėtųjų archyvinių šaltinių grupė įgalino juose užfiksuotus duomenis palyginti ne tik tarpusavyje, bet ir su publikuotais šaltiniais bei kritiškai įvertinti jų patikimumą ir tokiu būdu sudarė palankias sąlygas išsamiai rekonstruoti organizacinės bibliofilų veiklos raidą ir jos savitumus bei organizacinę struktūrą. Pažymėtina, jog šiame darbe remiamasi LSKBD respublikinės valdybos veiklos dokumentuose užfiksuotais skaičiais, tačiau atsižvelgiant į sovietmečiui būdingą ataskaitų prirašinėjimo praktiką būtinas jų kritiškas vertinimas, todėl tokius pateikiamus duomenis reikėtų šiek tiek sumažinti.

Vertinant tyrime panaudotų šaltinių svarbą ir atsižvelgiant į jų teikiamas galimybes antroje jų klasifikacijos vietoje išskirtini pirmaisiais postalininio laikotarpio dešimtmečiais susiformavusios bibliofilų ir kolekcininkų kartos atstovų *laiškai* knygų, pašto ženklų, atvirukų ir kitų kolekcionavimo objektų įsigijimo ir mainų klausimais su vietos ir užsienio lietuviais. Šiuo atžvilgiu savo turiniu iškalbingų laiškų gausūs telkiniai aptinkami VUB RS saugomuose J. Reitelaičio (F102), A. Geručio (F155), Z. Ivinskio (F198), J. Gimbuto (F238), J. Lingio (F247) ir O. Šimaitės (F286) fonduose. Ši šaltinių grupė pasitelkiama kaip vienas iš pagrindinių įrankių kalbamo meto bibliofilijos neformalios aplinkos savitumams ir knygų bei kolekcininkų ryšiams atskleisti. Minėto pobūdžio laiškų turinys dažnai yra grynai dalykinis, teikiantis liudijimų apie tuo metu funkcionavusius knygų ir kitų kolekcionavimo artefaktų mainus tarp vietos ir užsienio

lietuvių, be to, atskleidžiantis įvairių taikytų draudimų bei apribojimų galimus apėjimo būdus. Kartais tokių laiškų turinys reikalauja specialaus jo interpretavimo ir papildomų žinių, neretai viena ar kita tegalima nuspėti nuojautos būdu. Juose, atliepiančią epochos padiktuotas žaidimo taisykles, pasitaiko sąvokų, koduojančių tikrąją žodžių prasmę, pavyzdžiui, *kiemo vaikai...* reiškė tam tikros kolekcininkų grupės, konkrečiu atveju – filatelininkų, įvardijimą, o kolekcininkų aplinkoje sąvoka *džiovinti baravykai...* veikiausiai galėjo reikšti vieną kurį iš galimų kolekcionavimo artefaktų ir pan.

Svarbią tyrimo bazės dalį sudarė *periodikos šaltinių* medžiaga. Kronikinio pobūdžio straipsniai, kaip antai V. Girininkienės, Č. Kudabos, R. Šalūgos, Č. Vaupšo, V. Žuko ir kitų, bei žinutės, publikuotos kultūros ir visuomeniniuose mokslo populiarinimo periodiniuose leidiniuose (*Bibliotekų darbe, Kibirkštyje, Kultūros baruose, Literatūroje ir mene, Naujose knygoje, Nemune* ir kt.), fiksuoja to meto Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubų veiklos ypatumus bei teikia faktografinių duomenų. Be to, aptariama šaltinių grupė leido atskleisti sovietų ideologų oficialiu lygmeniu diegtą požiūrį į bibliofiliją ir suformuoti pavyzdinį asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelį, o sykiu ji tapo įrankiu sovietinės visuomenės percepcijos šiais klausimais atodangai.

Jau aptartus šaltinius papildytų tiriamo laikmečio amžininkų, t. y. bibliofilų, kolekcininkų, vieno ar kito knygos bičiulių klubo bei LSKBD atstovų, *atsiminimai*, užrašyti pačių autorių (nepublikuoti ir publikuoti), arba darbo autorei jų kalbą užrašant garso įrašo technika, t. y. skaitmeniniai garso įrašai, saugomi asmeniniame archyve. Pastarieji sudarytų garso dokumentų grupę ir yra priskirtini *nerašytiniams šaltiniams*. Šiais pirmiausia laikytini darbo autorės pokalbiai su A. R. Čaplinsku (2011), G. Černeckiu (2010), I. Ledu (2011) ir Č. Vaupšu (2011). Pastarąją šaltinių grupę papildytų I. Ledo ir A. Vaičiūno pasakytos kalbos minint Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įkūrimo 35-etį (2005) ir 40-etį (2010) bei tame pačiame klube 2011 m. viešėjusio M. Karčiausko išdėstytas požiūris ir atsiminimai apie LSKBD veiklą pirmaisiais jos gyvavimo metais, užrašyti garso įrašo technika. Garso įrašai *teikia liudijimus balsu* ir tokiu būdu, pasitelkus apklausos metodą, *padeda formuoti žmogaus gyvenimo ir aplinkos sakinę istoriją* (D. Kaunas), todėl jie dar vadintini *sakytiniais liudijimais*. Kaip pažymi istorikas E. Gudavičius, pokalbio metu arba rašant tekstą fiksuojami prisiminimai yra *individualizuojantis žvilgsnis*, todėl jie *gali perteikti ne autentišką žmogaus reakciją į*

vieną ar kitą įvykį, o tik to įvykio suvokimo bei reagavimo į jį interpretaciją iš šios dienos perspektyvos. Atsižvelgiant į tai minėtieji liudijimai tik nežymiai papildė ar patikslino svarbiausios tyrimo bazės šaltinius. Kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, Vilniaus knygos bičiulių klubo, neformaliai veikusio 1970–1975 m. laikotarpiu, ir nepalikusio jokių pirminių šaltinių, sakytiniai liudijimai pateikė unikalių faktų, neatsispindinčių jokiuose kituose šaltiniuose, todėl įgalino formuluoti tik hipotetinius teiginius ir patikrinti jų patikimumą įvykių vyksmo logika.

Disertaciniam tyrimui nemaža vertingų nepublikuotų atsiminimų aptikta LNMMB RKRS bei VUB RS saugomuose Z. Toliušio (atitinkamai – F66 ir F87) bei J. Gelaževičiaus (F106) fonduose. Be kitko, šių asmenų atsiminimuose fiksuojamos žinios ne tik apie jų pačių, bet ir apie kitų asmenų asmenines bibliotekas ir kolekcijas bei šių likimus. Remtasi ir minėto pirmojo autoriaus publikuotais atsiminimais. Šiuos papildytų ir kitų asmeninių bibliotekų ar kolekcijų savininkų paskelbti atsiminimai, kaip antai A. Miškinio, V. Petniūno, G. Trumpio ir kt. Pastarieji, pasitelkus kitus šaltinius, leido atskleisti tarp sovietinės ideologijos požiūriu pavyzdinės asmeninės / šeimos / namų bibliotekos ir bibliofilų bibliotekų buvusių atitikimus bei prieštaravimus.

Svarbesniųjų publikuotų atsiminimų grupėje, be V. Žuko darbų, skirtų vieno ar kito dailininko viešnagei Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klube prisiminti, ir 1995 m. paskelbto V. Girininkienės atsiminimais paremto apžvalginio straipsnio, skirto Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įkūrimo 25-ėčiui, visų pirma minėtinas J. Stašaičio, A. Vaičiūno ir B. Vaitkienės 2010 m. parengtas leidinys *Mažvydo klubas: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakais*, kuriame išsamumu, informatyvumu bei tiesioginėmis sąsajomis su knygos bičiulių klubine veikla išsiskiria I. Dagio ir B. Vaitkienės rašiniai. Didžiausia leidinio vertė atsiskleidžia šaltinių publikacijose, nors, kita vertus, nėra pagrįsti jų atrankos ir išdėstymo sekos kriterijai, be to, iliustracijų aiškinamuosiuose tekstuose esama kai kurių netikslumų. Esminiu aptariamo leidinio trūkumu laikytina autorių objektyvumo stoka, mat didžiąją jų dalį sudarė klubą suvokusieji kaip turiningo laisvalaikio praleidimo ir kultūrinės savišvietos židini. Dėl to leidinyje atskleista tik vienpusiška klubo veikla, sykiu pernelyg sureikšminant R. Šalūgos bei Č. Kudabos ir nepelnytai apeinant V. Žuko vaidmenį. A. Vaičiūnas parengtoje minėto leidinio recenzijoje glaustai apžvelgė klubo veiklos raidą nuo jo įsteigimo 1970 m. iki šių dienų, tačiau iš esmės jis pakartojo tuos pačius jau istoriografijoje įsitvirtinčius faktografinius

duomenis. Buvęs Vilniaus knygos bičiulių klubo narys A. Terleckas *Rezistento prisiminimuose* šiam klubui, akcentuodamas jį buvus įkurtą iš *apačios* ir veikusį ne pagal sovietinės valstybės surežisuotą politiką, paskyrė savarankišką skyrelį. Šiame pažymime, jog klubas, kaip *nacionalistų lizdas*, buvo atidžiai stebimas sovietinės valdžios, o pats atsiminimų autorius, žvelgdamas iš šių dienų pozicijos, jį vertina kaip buvus vieną iš kultūrinės veiklos galimybių *knygnešiams* siekti *nors kiek pasipriešinti sovietinimui ir kartu nutautinimui*. Nors ir fragmentišku, tačiau svarbių Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo istorijos ir Lietuvos bibliofilijos būklės sovietmečiu duomenų randame G. Zemlicko interviu su D. Kaunu. Plungės Daukanto knygos bičiulių klubo istorijos tyrimų ribas praplečia to paties G. Zemlicko interviu su G. Černekiu bei Č. Vaupšu.

Darbe panaudotus svarbesnius šaltinius kultūriniam gyvenimui sovietinėje Lietuvoje atskleisti galima sugrupuoti į 1) sovietų valdžios institucijų, skelbusių kultūros politikos gaires ir kontroliavusių kultūrinį gyvenimą, *archyvinius šaltinius* ir 2) tiriamo laikmečio kultūros įvykių vyksmo dalyvių ar stebėtojų *dienoraščius* ar jų pobūdžio užrašus. Šiems prie svarbesniųjų skirtini, pavyzdžiui, M. Martinaičio ir R. Ozolo publikacijos. Jos gana objektyviai ir tiksliai perteikia to meto kultūrinio gyvenimo kintančią atmosferą bei fiksuoja šioje svarbiausius lūžinius momentus.

Archyvinių šaltinių grupėje pirmiausia išskirtini Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) saugomame Lietuvos SSR valstybės saugumo komiteto (KGB) fonduose (F. K-1, K-15, K-30 ir K-41) rasti dokumentai. Šiems priskirtini KGB skyrių vidaus veiklos, baudžiamųjų ir operatyvinės įskaitos bylų, agentūrinio-operatyvinio ir tardomojo darbo bei kiti šaltiniai. Jie atskleidžia kultūrinio gyvenimo neformaliąją pusę, fiksuoja įvairių nelegaliai veikusių būrelių, klubų ir kitų sambūrių steigimosi ištakas bei atspindi jų skaičiaus didėjimą, o sykiu įgalina šiame kontekste įvertinti ir bibliofilų veiklą, atskleisti kai kurių jų neformalius ryšius ir taikytas bausmes už namuose laikytas *kontrrevoliucinio* turinio knygas. Ypač svarbiais Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo istorijai laikytini fonde, pavadintame *LSSR KGB centro skyriai (bylos iš pabiru)*, KGB 5-osios tarnybos veiklos dokumentacijoje surastas 1982 m. klubo narių sąrašas ir 1986 m. antrojo pusmečio bei 1987 m. pirmojo pusmečio darbo planai, patvirtinantys, kad šis nebuvo sovietinio saugumo nuošalyje. Aptariamo pobūdžio šaltinių svarbai prilygsta KGB gen. majoro G. K. Vaigausko parengtas vadovėlis *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir*

kova su ja, parodantis šios institucijos pozicijas visuomenės nelegalios veiklos atžvilgiu bei kovos su tokia veikla būdus ir metodus.

Tyrimui aktualių šaltinių aptikta LYA saugomame Lietuvos komunistų partijos (LKP) Centro komiteto fonde (F. 1771). Tačiau, pažymėtina, jog Propagandos ir agitacijos bei Kultūros skyrių archyvinis palikimas yra skurdus. Dėl šios priežasties nepavyko patvirtinti ar paneigti kai kurių Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubų istorijos istoriografijoje tik sakytiniais liudijimais pagrįstų teiginių. Darbe remtasi ir keliais Lietuvos literatūros ir meno archyve saugomame Lietuvos SSR Kultūros ministerijos fonde (F. 342) esančiais dokumentais, kontroliavusiais kultūros, tarp jų ir klubinių, įstaigų darbą. Kai kuriais ministerijos priimtais nutarimais bei įsakymais, adresuotais minėtoms įstaigoms, savo veikloje vadovavosi ir knygos bičiulių klubai. Peržiūrėtame Lietuvos centriname valstybės archyve saugomame Vyriausiosios valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdybos prie Lietuvos SSR Ministrų tarybos fonde (F. R-522) rasta dokumentų, fiksuojančių ne tik statistinius duomenis apie pašto nelegaliai bandytas išsiųsti knygas, pašto ženklus bei kt., bet ir atskleidžiančių būdus, kaip visuomenės mėginta apeiti įvairius tokio pobūdžio draudimus. Minėtuose archyvuose saugomuose kitų institucijų fonduose rasti pavieniai dokumentai, kurie buvo aktualesni tiriant pirmaisiais sovietinės okupacijos dešimtmečiais režimo vykdytos kultūros politikos padarinius spausdintinio paveldo ištekliams, tarp jų ir asmeninių bibliotekų likimams. Bendra sovietų valdžios vykdytoji kultūros politika atsispindi J. R. Bagušausko ir A. Streikaus sudarytame dokumentų rinkinyje, kur taip pat rasta tyrimui svarbių šaltinių.

Sutelktų šaltinių bazė sudaro pakankamą tyrimo faktografijos pagrindą. Ji leidžia gerokai papildyti ir patikslinti Lietuvos bibliofilijos istorijos istoriografijoje įsitvirtinusių faktus bei juos naujai interpretuoti, apibendrinti ir formuluoti platesnes išvadas. Tyrimo bazė įgalina iš mokslo pozicijų atskleisti Lietuvos bibliofilijos būties ir idėjų raišką sovietmečiu ir įvertinti jos tuometinę būklę.

Tyrimo naujumas. Tyrimo naujumas grindžiamas bandymu pirmą kartą iš mokslo pozicijų įvertinti Lietuvos bibliofilijos, ją tiesiogiai siejant su kultūriniu kontekstu ir režimo vykdytos kultūrinės politikos kintančiais veiksniais, raidą ir padėtį sovietmečio sąlygomis bei nubrėžti galimas metodologinės prieigos prie jos tyrimų gaires. Tiriamas objektas vertinamas dvejopai: 1) siekiama išsiaiškinti, koks buvo sovietų ideologų

diegiamas požiūris į bibliofiliją oficialiu lygmeniu per spaudą, LSKBD ir knygos bičiulių klubų veiklą, ir koks iš to pasiektas rezultatas; bei 2) atskleisti to meto bibliofilijos natūralią raišką per tiriamo objekto neformalią aplinką, konkrečių knygos bičiulių klubų organizacinę veiklą ir privačioje erdvėje individualiai komplektuotas bei laikytas asmenines bibliotekas. Tokia žiūra leido teikti visapusišką tiriamo reiškinių įvertinimą. Tyrimo naujumą apsprendžia ir gausiai sutelktų pirminių, iki šiol mokslo apyvartoje neegzistavusių, archyvinių šaltinių bazė, įgalinusi patikslinti ir esmingai papildyti turimą faktografiją, o sykiu ir formuluoti platesnes išvalgas, interpretacijas bei apibendrinimus.

Ginamieji teiginiai.

1. Sovietų valdžios Lietuvoje vykdyta kultūros politika buvo nepalanki tradicinės bibliofilijos būčiai ir dėl į ją diegto negatyvaus požiūrio, klaidingo jos sampratos interpretavimo, ir dėl jos bazės, rankraštinio ir spausdintinio paveldo išteklių, patirtų netekčių bei ribotos prieigos prie jų galimybių. Kita vertus, pastarieji veiksniai sykiu galėjo ir pastūmėti minėto paveldo vertę tada supratusiuosius imtis aktyvių jo gelbėjimo, ieškos ir globos veiksmų, kas savo ruožtu galėjo nulemti ir bibliofilijos tradicijų gyvybingumą visu okupaciniu laikotarpiu.

2. Bibliofilija, tapusi sovietų režimo kuriamos vadinamajai liaudžiai ar masėms formuoti palankios kultūros terpės integralia dalimi, buvo perkuriama ir pritaikoma prie sovietinės egzistencijos standartų, kas lėmė, jog oficialiu lygmeniu iš ikisovietiniu laikotarpiu Lietuvos kultūros elito formuotosios elitinės bibliofilijos ji *virto* masine bibliofilija.

3. Nepaisant nepalankių sąlygų, bibliofilijos tradicijos išliko gyvybingos jau nuo pirmųjų sovietinės okupacijos metų. Tai liudija bibliofilų pastangos legalizuoti savo veiklą, o to nepavykus padaryti, veikta neformaliai. Susiburti skatino besimezgantys neformalūs ryšiai tarp bibliofilų ir kolekcininkų, nulemti knygų, pašto ženklų, atvirukų ir kitų kolekcionavimo objektų paieškų bei mainų poreikio.

4. Aštuntojo dešimtmečio viduryje įsteigta LSKBD sudarė palankias sąlygas organizuotai bibliofilų klubinei veiklai atsirasti ir plėtotis. Knygos bičiulių klubai savo veikloje derino tiek tradicinės, tiek ir masinės bibliofilijos idėjas. Jų veiklos produktyvumas tiesiogiai priklausė nuo vidinių ir nuo išorinių veiksnių.

5. Sovietų valdžia, pasitelkdama LSKBD, siekė kontroliuoti ir privačios knygių erdvės intymiausiąją dalį – asmenines bibliotekas, padaryti jas kuo atviresnes gyventojų masės reikmėms, tačiau šios pastangos dėl intelektualiosios visuomenės opozicijos buvo nesėkmingos.

6. Tarp bibliofilų asmeninių bibliotekų ir režimo ideologijos požiūriu pavyzdinio sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelio būta ir atitikimų, ir prieštaravimų. Juos lėmė asmeninių bibliotekų kūrėjų vidinės nuostatos ir sovietinio režimo Lietuvoje vykdytos kultūros politikos veiksniai.

Disertacijos struktūra ir turinys. Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys, išvados, naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas bei santrumpų sąrašas. Tekste pateiktos dvi lentelės ir viena schema.

Pirmąją disertacijos dalį *Sovietmečio kultūrinio gyvenimo sąlygų ir politinių veiksnių nulemta bibliofilijos transformacija* sudaro trys skyriai, kurių pirmajame atskleidžiamos sovietų valdžios Lietuvoje vykdytos kultūros politikos prielaidos bibliofilijos būčiai ir padariniai jos bazei – rankraštinio ir spausdintinio paveldo ištekliams. Šie, taigi ir skirtingų ideologijų veikėjų asmeninės bibliotekos, daugiausia žalos patyrė 1940–1941 m. sovietų ir 1941–1944 m. nacių okupacijų bei stalininio režimo laikotarpiais tokiomis aplinkybėmis: 1) šalinant juos iš apyvartos (viešųjų ir mokslinių bibliotekų fondų, knygynų ir leidyklų sandėlių), t. y. jį uždarant visuomenei neprieinamose patalpose, naikinant (pavyzdžiui, deginant) ar prievartiniu būdu perkeltiant iš Lietuvos į kitas sovietines respublikas; 2) nacionalizuojant Lietuvos gyventojų privatų ir visuomeninį turtą; 3) grobstant ir kitais būdais naikinant sulaikytų, suimtų, nuteistų, išstremtų, besislapsčiusių ir emigravusių į Vakarų Lietuvos gyventojų be globos likusį turtą; 4) legaliais ir nelegaliais būdais išvežant iš Lietuvos kultūros vertybes vokiečių (1941) bei lenkų (1944–1947 ir 1955–1959) repatriacijų metais. Kalbamais laikotarpiais Lietuvoje, kaip ir kitose socialistinio bloko šalyse, bibliofilijos raiškai sąlygos buvo ypač menkos ir galimybės ribotos. Ji imta traktuoti kaip *anachronizmas* – ne tik kaip kažkoks nenaudingas, bet net ypač pavojingas reiškinys naujos politinės sistemos *statymo* periodu (J. Duninas), o žodis *bibliofilas* įgavo bene plūstamąjį atspalvį ir reiškė *praeities socialinę atgyveną, buržujų* (V. Petrickis). Tik nuo šeštojo dešimtmečio vidurio ėmus liberalėti sovietinei sistemai atsivėrė palankesnės sąlygos ir bibliofilijos būčiai. Socialistinio bloko šalyse ėmė steigtis bibliofilų ir knygos bičiulių klubai. Nors

Lietuvoje apie knygos mylėtojų susibūrimo poreikį tuo metu taip pat jau būta svarstymų, tačiau sąlygos organizuotai bibliofilų veiklai susidarė tik aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje. Iki tol prielaidų Lietuvos bibliofilijai tarpti tebuvo privačioje ir neformalioje erdvėse.

Antrąjį pirmos dalies skyrių *Ikisovietinio laikotarpio Lietuvos kultūros elito formuotos bibliofilijos gyvybingumas* sudaro trys poskyriai. Pirmajame jų, remiantis tuometine bibliologijos konceptualia schema, parodoma, jog bibliofilija, kaip jungianti knygų rinkimo, saugojimo ir vartojimo funkcijas, kartu su bibliografija ir bibliotekininkyste buvo suvokiamos kaip sudedamosios bibliologijos dalys. Antrajame poskyryje atlikta analizė leido priėti prie išvados, jog 1931–1940 m. Kaune veikusios XXVII knygos mėgėjų draugijos, kaip visuomeninės ir kultūrinės organizacijos, veiklos modelis buvo kuriamas, pirma, atsižvelgiant į lietuviškosios knygos kultūros būklę, antra, adaptuojant vakarietiškujų, pirmiausia prancūzų, bibliofilijos tradicijų patirtį. Trečiasis poskyris skirtas J. Tumo-Vaižganto *dvejopos bibliofilybės* koncepcijai aptarti. Ši nebuvo vientisa, jos būta dvikryptės. Viena jos kryptis buvo orientuota į etninės kultūros, kita – į elitinės kultūros šalininkus. Pirmiesiems imponavo knygos, kaip vieno iš kultūros vertybių, perduodamų iš kartos į kartą, visumos elemento, turinys ir jos praktinė mokslinė bei kultūrinė nauda, antriesiems – knygos išvaizda ir jos išskirtinumas.

Trečiajame pirmos dalies skyriuje *Elitinės bibliofilijos virsmas masine kaip integracijos į sovietinę kultūrą padarinys* atskleidžiamas šio virsmo procesas ir rezultatai. Jame aptariamas sovietinės Rusijos bibliofilijos teoretikų ir tuometinėje Lietuvos spaudoje formuotas požiūris į bibliofiliją. Tarpukariu Lietuvoje prancūzų bibliofilijos tradicijų pagrindu formuoti bibliofilija sovietmečiu vykdytos kultūros politikos sąlygomis oficialiu lygmeniu buvo *perdirbta* pagal ideologijai priimtinius kanonus. Ankstesniąją bibliofiliją įvardijus kaip aistringą retų ir vertingų knygų kolekcionavimą ir ją buvus vieną iš elito sudedamųjų pramogų, *naująją* bibliofiliją, kaip vieną iš *liaudies kultūros* elementų, imta traktuoti kaip *sovietinėje liaudyje* masiškai paplitusį knygų pamėgimą ir pirkimą, lydimą milijoninių asmeninių bibliotekų komplektavimo proceso. Toks bibliofilijos interpretavimas skelbė apie elitinės bibliofilijos *virsmą* masine bibliofilija kaip kiekybiškai ir kokybiškai pakitusio reiškinio susiformavimą.

Antroji disertacijos dalis, kurią sudaro du skyriai, skirta *Bibliofilijos idėjinėms nuostatoms ir organizacinei struktūrai*. Joje Lietuvos bibliofilijos raida sovietmečiu analizuojama organizacijos požiūriu, išskiriant ikiorganizacinį ir organizacinį laikotarpius. Pirmasis skyrius *Bibliofilijos neformalioji erdvė kaip alternatyva organizuoti bibliofilų veiklai: XX amžiaus 5 dešimtmetis–1974 metai* skirtas bibliofilijos ikiorganizacinio laikotarpio savitumams atskleisti. Šio skyriaus pirmajame poskyryje parodomas tiek XXVII knygos mėgėjų draugijos buvusių narių, tiek ir postalinio laikotarpio pirmaisiais dešimtmečiais susiformavusios naujos bibliofilų ir kolekcininkų kartos atstovų organizuotos veiklos poreikis. Antrajame poskyryje atlikta analizė leido priėti prie išvados, jog dar iki R. Šalūgai 1959 m. iškeliant idėją knygos mylėtojų draugijos steigimo klausimu ir jau vėliau, nepavykus jos įgyvendinti, kai kurie būsimo klubo nariai buvo pažįstami ir bendravo neformaliai. Be to, ryšiai bibliofilijos, o dažnai kartu ir filatelijos bei filokartijos interesais buvo išplėtoti tiek lokaliai, tiek ir su užsienio šalyse gyvenusiais lietuviais. Poreikis gausinti savo asmenines bibliotekas ne tik specialybės literatūra, bet ir, pavyzdžiui, kryptingai renkamais leidiniais meno bei dailės klausimais, atvirukų, pašto ženklų ar ekslibrisų kolekcijas gali būti interpretuojamas kaip akstinas neformaliems ryšiams formotis, jiems plėtotis ir galiausiai panašių interesų vienijamiems asmenims susiburti į vieną branduolį bendrai veiklai. Tokio neformalaus sambūrio veiklos 1970–1975 m. laikotarpiu ypatumams atskleisti skirtas trečiasis aptariamo skyriaus poskyris. Ikiorganizacinis laikotarpis Lietuvos bibliofilijos istorijai buvo reikšmingas dviem atžvilgiais. Pirma, bibliofilų idėjos ir pastangos organizuotos veiklos klausimu liudija bibliofilinės minties tąsą ir jos gyvybingumą, raiškos galimybes daugiau privačioje ir neformalioje erdvėse ir, antra, neformaliai veikęs Vilniaus knygos bičiulių klubas leidžia teigti bibliofiliją neatsilikus nuo kitų to meto kultūros reiškinių ir ją buvus bendros Lietuvoje iškilusios įvairių diskusinių bei pažintinių klubų steigimosi tendencijos dalį.

Antrasis skyrius skirtas *Bibliofilijos ir masinės bibliofilijos idėjų santykiui ir sklaidai organizaciniu lygmeniu*. Pirmajame šio skyriaus poskyryje atskleidžiamas 1974 m. įsteigtos LSKBD vaidmuo Lietuvos bibliofilijos istorijoje. Šios veikla pirmiausia buvo orientuota į plačiuosius gyventojų sluoksnius ir privalėjo derėti su sovietų ideologu formuotos masių kultūros paskirtimi bei jos sklaidos principais. Draugija, atsižvelgiant į jos egzistavimo laikotarpiu steigėjų diegtą požiūrį į ją kaip į to meto didžiausią

bibliofilinę organizaciją, plėtodama atitinkamas veiklos formas, tegalėjo įkūnyti masinės bibliofilijos kryptį, t. y. jos akiratyje buvo elementariausios iš santykio *knyga–vartotojas* kylančios problemos. Antroji draugijos veiklos kryptis – knygos bičiulių klubų steigimo ir jų veiklos reguliavimas – sudarė palankias sąlygas produktyvesniam darbui su knyga. Draugijos oficialiuose dokumentuose keliamų reikalavimų ir jų paisymui praktinėje knygos bičiulių klubų veikloje atodangai pasitelkiami skirtingomis sąlygomis bei aplinkybėmis veikusių, Lietuvos bibliofilijos istorijoje ryškiausių pėdsaką palikusių ir vienintelių tebetęsiančių savo veiklą iki šių dienų, Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubų veiklos analizės rezultatai. Šiems skirtas antrasis aptariamo skyriaus poskyris. Pirmojo klubo veikla reprezentuoja didmiesčio, antrojo – periferijos sąlygas tokio profilio knygos bičiulių klubams veikti.

Trečiosios disertacijos dalies *Asmeninė biblioteka tarp ideologijos ir autonomijos vėžių* pirmajame skyriuje, remiantis išnagrinėtais šaltiniais, pateikiamas režimo ideologijos požiūriu pavyzdinis sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelis jos sandaros, komplektavimo ir tvarkymo bei visuomeninės reikšmės atžvilgiais. Pirmajame aptariamo skyriaus poskyryje prieinama prie išvados, jog bet kurią *gerai sukomplektuotą* asmeninę biblioteką turėjo sudaryti: 1) marksizmo-leninizmo pradininkų veikalai ir visuomeninė-politinė literatūra; 2) informaciniai leidiniai; 3) specialybės literatūra; 4) mokslo populiarinimo leidiniai; 5) grožinė literatūra; 6) vaikų literatūra; 7) meno kūriniai; 8) kraštotyrinė literatūra; 9) laikraščiai ir žurnalai arba jų iškarpos savininką dominančiais klausimais; 10) įvairi kita literatūra, pavyzdžiui, šeimos pedagogikos, vaikų auginimo, medicinos, namų ruošos, rankdarbių ir kitais klausimais, taip pat autografuotos ar ypatingomis progomis bei šventėmis dovanotos knygos. Antrajame poskyryje *Nuostata: nuo* asmeninė biblioteka – sau *prie* asmeninė biblioteka – visiems atskleidžiamos LSKBD pastangos ir būdai suformuoti požiūrį į asmeninę biblioteką, kaip turinčią tenkinti ne vien jos savininko individualius poreikius, bet ir atitinkamomis formomis – visos visuomenės interesus.

Bibliofilų asmeninių bibliotekų sovietinės ideologijos pavyzdinio asmeninės bibliotekos modelio kontekste atodangai skirtas antrasis trečiosios dalies skyrius. Jame atskleidžiama tarp šių buvus tiek atitikimų, tiek ir prieštaravimų. Sovietų režimo vykdyta kultūros politika lėmė, kad asmeninėse bibliotekose kaupiamą spaudos paveldą tiek jo kokybės, tiek ir kiekybės atžvilgiais nemaža dalimi apsprendė *knygų bado* fenomenas,

atitinkamų knygų naikinimas ar jų šalinimas iš apyvartos bei asmeninių bibliotekų ar jų dalių netektys. Pirmasis veiksnys lėmė, kad eilinių knygos mėgėjų ir iš dalies bibliofilų asmeninės bibliotekos savo sandara galėjo būti panašios, be to, per daug nenutolusios ir nuo sovietinės ideologijos požiūriu pavyzdinio asmeninės bibliotekos modelio jos sandaros atžvilgiu. Antrasis veiksnys skatino naikinamų knygų vertę supratusiuosius imtis aktyvių jų gelbėjimo, ieškos ir globos veiksmų. Dėl to kalbamo laikmečio bibliofilų bibliotekose greta bibliofilijos požiūriu ypač vertingų ir retų spaudinių bei kolekcijų, kaupėsi ir nei pagal išorę, nei pagal turinį jokioms kolekcijoms neskirtini bet kokie senesni leidiniai, ypač išleisti pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu. Priešingai tikriesiems draugijos siekiams bei lūkesčiams, asmeninės bibliotekos, išskyrus pavienius atvejus, netapo viešos ir atviros visuomenės reikmėms, priešingai – mėginimai kištis į privačią knygų erdvę privedė prie bibliofilijos saviizoliacijos.

Disertacijos išvados.

Atlikto disertacinio tyrimo rezultatai paneigia istorinėje sąmonėje įsigalėjusį stereotipinį įsitikinimą, kad vos tik 1940 m. prasidėjus Lietuvos sovietų okupacijai bibliofilija kaip reiškinys išnyko, o pati jos sąvoka buvo uždrausta. Iki šiol tokia vyravusi nuostata suponavo mintį, jog tradicinės bibliofilijos būtis visu okupaciniu laikotarpiu buvo negalima, o pirmosios Lietuvos nepriklausomybės kultūros elito formuotosios bibliofilijos tradicijos tebuvo atgaivintos tik peržengus 1990-ųjų slenkstį. Tokiu būdu daugiau nei dvi dešimtys metų tęsėsi didelio tarpsnio knygos mokslo atstovams reikšmingo paveldo bei jo svaraus įnašo į šio mokslo raidą ignoravimas ir neigimas.

Lietuvos bibliofilijos būtį ir jos tradicijų patvarumą visų pirma liudija jos sugebėjimas atitinkamomis formomis išsilaikyti ir laviruoti jai nepalankių, sovietų valdžios vykdytos kultūros politikos sąlygojamų, veiksnių terpėje. Bibliofilija tiesiogiai atliepia į kultūrinio gyvenimo atmosferą, kurios specifiką lemia atitinkamos epochos dvasia bei šios suformuotos vertybinės orientacijos, o visa tai didžiaja dalimi apsprendžia šalies ir tarptautiniai politiniai įvykiai. Okupuotos Lietuvos istorinė raida, taigi sykiu ir sąlygos bibliofilijos raiškai, priklausomai nuo šalies viduje susiklosčiusios situacijos ir Sovietų Sąjungos vadovybės kaitos, kito. Tačiau, kaip atskleidė tyrimas, sovietų režimo Lietuvoje vykdyta kultūros politika tradicinės bibliofilijos būčiai, galima teigti, buvo nepalanki visu okupaciniu laikotarpiu. To priežastys buvo keleriopos. Pirma, 1940–1941 m. sovietų ir 1941–1944 m. nacių okupacijų bei pokario stalinizmo

laikotarpiais buvo patirta nemaža rankraštinio ir spausdintinio paveldo išteklių, o sykiu ir skirtingų ideologijų veikėjų asmeninių bibliotekų, netekčių, be to, apribota prieiga prie atitinkamo pobūdžio leidinių. Antra, palaipsniui, liberalėjant sovietinei sistemai, oficialiu lygmeniu įsivyravo klaidingas bibliofilijos sampratos interpretavimas.

Pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu rinktinės ir intelektualios visuomenės atstovų formuotosios elitinės bibliofilijos arba vadinamosios dvejos bibliofilybės koncepcija jungė etninę ir elitinę kultūras ir pirmiausia buvo orientuota į brandžiąją kūrybinę inteligentiją bei pasiturinčius asmenis. Sovietmečiu bibliofilija, kaip ir bet kuri kita kultūros sritis, tapusi režimo kuriamos vadinamajai liaudžiai ar masėms formuoti palankios kultūros terpės integralia dalimi, oficialiai turėjo būti pertvarkyta ir pritaikyta prie sovietinės egzistencijos standartų. Šis procesas lėmė ikisovietiniu laikotarpiu Lietuvos kultūros elito formuotosios elitinės bibliofilijos *virsmą* masine bibliofilija, kuri sovietinės Rusijos bibliofilijos teoretikų buvo įvardijama *sovietinės, socialistinės* ar *tikrosios bibliofilijos* terminais.

Bibliofilija sovietmečiu (spaudoje, LSKBD atstovų ir knygos bičiulių klubų dalyvių leksikoje) interpretuota dvejopai – pozityviai ir negatyviai (sovietinės ideologijos požiūriu). Pirmuoju atveju, atsižvelgiant į ženkliai išaugusią knygų paklausą ir asmeninių bibliotekų skaičiaus didėjimą, bibliofilijos terminas kodavo elementarų knygų pomėgį ar pamėgimą, jų kaupimą bei meilę. Antruoju atveju jis buvo skiriamas paprasčiausiam retų ir vertingų knygų kolekcionavimui, tapatinamam su bibliomanija bei elitine ar *snobiškąja* bibliofilija, įvardyti. Pirmojo požiūrio šalininkų bibliofilija buvo tapati *naujai* susiformavusiai *sovietinei, socialistinei* ar *tikrajai bibliofilijai*. Minėtas jos interpretavimas reiškė ne ką kitą kaip bibliofiliją neva masiškai sovietinėje visuomenėje paplitusį reiškinį. Toks klaidingas bibliofilijos, turėjusios mažai ką bendro su tradiciškai suprantama bibliofilija, kaip aukštosios arba bent aukštesniosios kultūros reiškinium, sampratos diegimas lėmė, jog ir eiliniai knygos mėgėjai ėmė save įvardyti bibliofilais, o dar tiksliau – *tikraisiais bibliofilais*.

Kaip atskleidė bibliofilijos raidos sovietmečiu organizacijos požiūriu atlikta analizė, nepaisant nepalankios sovietų valdžios Lietuvoje vykdytos kultūros politikos ir jos veiksmų sukeltų neigiamų padarinių jos bazės ir diegiamos sampratos atžvilgiais, bibliofilija kaip subkultūros reiškinys išliko gyvybinga. Apie tai visų pirma byloja neformalioje erdvėje tiek buvusių XXVII knygos mėgėjų draugijos narių, tiek ir jau

pirmaisiais postalininio laikotarpio dešimtmečiais susiformavusios naujos bibliofilų kartos atstovų reiškiamas poreikis legalizuoti savo veiklą, veikiant siaurame bendraminčių būrelyje. Tiesiogine to paskata laikytini, pirma, ėmę megztis neformalūs ryšiai tarp bibliofilų ir kolekcininkų, kurie buvę išplėtoti ne tik lokaliai, bet ir su užsieniu, nulemti knygų, pašto ženklų, atvirukų ir kitų artefaktų paieškų bei mainų poreikio. Antra, susiburti galėjo motyvuoti ir to laikmečio epochos padiktuotas stiprus žingeidumas kultūrinėms, politinėms bei visuomeninėms aktualijoms, kurios lėmė, jog Lietuvoje nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos–septintojo dešimtmečio pradžios tarp inteligentijos ėmė nelegaliai steigtis įvairūs, savo veikla ir organizaciniais aspektais panašūs, tačiau pokalbių centre dominavusiais interesų objektais besiskiriantys, diskusiniai ir pažintiniai klubai. Šia iškilusia tendencija netruko pasinaudoti ir bibliofilai, 1970–1975 m. ėmę susitikinėti neformaliame Vilniaus knygos bičiulių klube, kur buvo derinama bibliofilinė ir kultūrinė-pažintinė veiklos, o dėmesio centre visgi dominavo knyga.

Naujoms tradicinės bibliofilijos raiškos formoms, visų pirma klubinei veiklai, palankių sąlygų sudarė 1974 m. įsteigta masinė visuomeninė bibliofilinė organizacija – LSKBD. Nors 1975–1989 m. laikotarpiu knygos bičiulių klubų buvo priskaičiuojama nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų, tačiau tarp jų, artimų tradicinei bibliofilinei kultūrai, tebuvo keli. Kalbamu laikotarpiu dėl didėjančio akademinų interesų poveikio imta vis aktyviau gręžtis ir į XXVII knygos mėgėjų draugiją bei tuo metu dar buvusius gyvus jos narius P. Jakštą ir P. Galaunę. Kaupiamos tarpukariu Lietuvoje veikusių bibliofilų patirties žinios sudarė palankias sąlygas šių tęstinumui Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubuose atgaivinti bei užtikrinti. Skirtingomis sąlygomis bei aplinkybėmis funkcionavusių pastarųjų klubų veiklos analizė atskleidė šiuos laviravusius tarp bibliofilijos, mokslo apie knygą žinių sklaidos ir kultūrinės savišvietos poreikių tenkinimo. Lygia greta jų veiklą ir jos produktyvumą apsprendė tiek išoriniai (sovietų režimo vykdyta kultūros politika), tiek ir vidiniai (pirmininkaujančiojo autoritetas, tarpasmeniniai santykiai ir kt.) veiksniai. Nors LSKBD knygos bičiulių klubų veiklą kreipė sovietinės spaudos populiarinimo ir propagandos linkme, tačiau šiuose, derinant tradicinės ir masinės bibliofilijos idėjas, pasiekta svarių rezultatų puoselėjant tarpukariu plėtotas bibliofilinio sąjūdžio tradicijas.

Greta nuo aštuntojo dešimtmečio antrosios pusės prasidėjusios organizuotos bibliofilų veiklos platesniu mastu vykęs knygos bičiulių judėjimas bei kiti veiksniai lėmė sovietinėje visuomenėje asmeninių bibliotekų skaičiaus didėjimą. Kadangi jų, kaip privačios erdvės sudedamųjų dalių, kūrybinis procesas sovietų ideologams buvo praktiškai nesukontroliuojamas, tapo aktualios pavyzdinio sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelio paieškos, o atliepiančią vykdomą suvisuomeninimo politiką, – ir požiūrio, jog tokia biblioteka turinti tenkinti jau ne tik jos savininko ar šeimos poreikius, bet ir tarnauti visuomeniniams tikslams, formavimas. Šios kontrolės ėmusi LSKBD atitinkamomis formomis siekė asmenines bibliotekas padaryti atviras visuomenės reikmėms, tačiau dėl netinkamo laikmečio ir su tuo susijusio sovietinės visuomenės uždaro gyvenimo būdo raginimai plačiai atverti asmeninių bibliotekų duris nederėjo su tuometinėmis nuotaikomis, dėl to jie buvo sutikti su nepasitikėjimu ir platesnių teigiamų atgarsių nesulaukė.

Tarp bibliofilų bibliotekų ir režimo ideologijos požiūriu pavyzdinio sovietinio gyventojų asmeninės / šeimos / namų bibliotekos modelio išvelgiami tiek atitikimai, tiek ir prieštaravimai. Šiuos lėmė asmeninių bibliotekų savininkų vidinės nuostatos ir sovietų režimo Lietuvoje vykdytos kultūros politikos veiksniai (atitinkamų knygų naikinimas ar jų šalinimas iš apyvartos, *knygų bado* fenomenas, asmeninių bibliotekų ar jų dalių netektys ir kt.). Gausius draudžiamų spaudinių telkinius asmeninėse bibliotekose galima interpretuoti ir taip: įvairios karų ir kitų įvykių sukeltos sumaištys galėjo pastūmėti minėto paveldo vertę tada supratusiuosius imtis aktyvių jo gelbėjimo, ieškos ir globos veiksmų, o tai taip pat galėjo nulemti ir bibliofilijos tradicijų gyvybingumą visu okupaciniu laikotarpiu.

Atliktas tyrimas leidžia konstatuoti, jog sovietmečiu, nors oficialiai į bibliofiliją ir buvo diegiamas negatyvus požiūris, tačiau privačioje, neformalioje, o vėliau ir oficialioje erdvėje, laviruojant tarp sovietinės sistemos teikiamų galimybių ir taikytų suvaržymų, ji reiškėsi įprastinėmis jai būdingomis formomis: kryptingu asmeninių bibliotekų kūrimu bei kūrybingomis šių komplektavimo šaltinių ir būdų paieškomis, bibliofilijos, filatelijos, filokartijos ir kitais interesais susaistytų pažinčių būviu, nelegalia ir legalia sambūrių veikla ir bibliofilinių elementų turinčių savilaidos leidinių gamyba operatyviomis spaudos priemonėmis. Tradicinės bibliofilijos būčiai ir jos raiškos formoms svarbiais laikytini tarp pirmosios Lietuvos nepriklausomybės kultūros elito ir pokario metais

susiformavusios bibliofilų kartos atstovų užsimezgę abipusiai ryšiai, įgalinę okupaciniu laikotarpiu pagal galimybes plėtoti ir tokiu būdu išsaugoti šio kultūros reiškinių tradicijas, vertybes bei nuostatas.

Mokslinės publikacijos disertacijos tema:

1. Sąvokų *reta knyga, vertinga knyga ir sena knyga* samprata bei vartoseną sovietinės Lietuvos knygos kultūroje. *Knygotyra*, 2011, t. 56, p. 56–84.

2. Zigmas Toliušis apie kolekcionavimą, bibliofilus ir kolekcininkus: [šaltinio publikacija]. *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 253–282.

3. Lietuvos bibliofilijos idėjinės nuostatos ir organizacinė struktūra sovietmečiu. *Knygotyra*, 2012, t. 58, p. 104–128.

Žinios apie autorę: Inga Liepaitė gimė 1983 m. birželio 9 d. Panevėžyje. 2002–2006 m. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete ji studijavo bibliotekininkystę ir informaciją ir įgijo Komunikacijos ir informacijos bakalauro kvalifikacinį laipsnį. 2006–2008 m. ten pat studijavo knygotyrą ir įgijo Komunikacijos ir informacijos magistro kvalifikacinį laipsnį. I. Liepaitės magistro darbas *Knygotyros branda ir vaidmuo Lietuvos moksle* (mokslinis vadovas prof. habil. dr. Domas Kaunas) buvo apdovanotas *Miunsterio premija 2008*. 2008–2012 m. autorė studijavo Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros institute doktorantūroje. Nuo 2007 m. spalio mėn. I. Liepaitė dirba Vilniaus universiteto bibliotekos Mokslinių tyrimų ir paveldo rinkinių centro Rankraščių skyriuje.

El. paštas: inga.liepaite@mb.vu.lt

